

ERDÉLYI MUZEUM

XX. kötet.

1903.

10. füzet.

Indali Gyula emlékezete.*

Az emlékezés hozott ide bennünket. A közös emlékezésben a szívek lángja, mint a közös imádkozásban, összecsap s melegebben, fényesebben, hatalmasabban lobog fel.

Indali Gyula megérdemli, hogy emlékének ünnepet szenteljünk. Megérdemli, hogy *mindig* velünk legyen. Nem baráti kegyelet bizalmas találkozása ez, a közérzület fellobbanása. S az is legyen!

Indali Gyula bár kora sírba szállt, de költészete nem a sokat ígérő tehetség szárnybontogatása. Ő bevégezett, teljesen kiforrott költői *egyéniség*. Igen, egyéniség! Egyénisége annyira erős, határozott, hogy mintegy szétveti a kereteket, melyek közé a viszonyok szorítják. Azok a hatások, a melyek velünk született tehetségeinket idomítják, elnyomják, fejlesztik, nála csak annyiban érvényesültek, a mennyiben maga érvényesülni engedte.

Az, hogy 1851. febr. 23-án született Felső-Ábrányban, Borsodvármegyében, egyszerű életrajzi adat. Senki sem kereshet benne semmi jelentőséget. Indali erdélyi ember. Itt s épen Kolozsvárt élte le egész életét. Rövid kassai jogászkodása s brassói szerkesztősége apró kirándulászámba megy. A fővárosba csak meghalni sietett. Erdély szépségeit Jósika régen felfedezte s szeretettel rajzolta. Majd Jókai vette bűvös esetére s Petőfi szívét is megdobogtatta e kis külön világ. Aztán rendre megjelennek varázsos képei a *mi* költőinknél. Gyulai versét, a melyet *Az alföld* pendant-jául írt, minden gyermek szavalta. S e szeretetet még öntudatosabbá tették a prózáírók. Kőváritól *Erdély*

* A lakóháza falába illesztett emléktábla leleplezése ünnepén.

földe ritkaságai-t mohó gyönyörűséggel olvastuk, lelkesedtünk rajta. Majd kapóra jött Orbán Balázs nagy munkája: *A székelyföld leírása*. Valami színt, zamatot szítt magába mindezekből az erdélyi költészet. De Indali költészetében ennek alig van nyoma, még apró külsőségekben sem.

Erdély a történeti emlékek megszentelt földje, a mondák és regék tündérvilága. Nemcsak *vannak* hagyományok, de *köztudatban* vannak, élnek elevenen a szívekben. E szívek új virágzásba borultak, mikor Kriza a *Vadrózsák*-ban feltárja a székely néphagyományok kincseit, Kővári *Száz történeti regé*-jében a költészet gazdag forrását nyitja meg s Orbán Balázs *Székelyföld*-jének minden lapján poétikus mondáik gyöngyeit szórja el. Olvassuk a felelevenített, forgalomba hozott régi emlékirókat s lelkünk megtermékenyül, képzelmünk szárnyra kel. Indali költészetének röpte más irányt veszen. Az irodalomban még mindig erősen lüktetett a népies szeretete. Ő arról alig látszik tudomást venni. Magánosan cseng egy népdala. (Könyvtől ázik, sűrű könyvtől az orezám.)

A kálvinizmusban nevededik. De könyvében nincs egy sor, mely erre emlékeztetne. Istennel a lét nagy kérdéseinek pedzésénél foglalkozik, pessimistikus, világfájdalmas behatások alatt. S ha valamelyik költeményében festői részletül, háttérül, templom fordul elő: oltár ragyog benne, tömjénillat árad ki belőle. (Az én ünnepem. Jőjj, oh nézd.)

A ref. kollegiumban nő fel. A míg Csokonai költészetét jóformán meg sem lehet érteni a debreczeni kollegiumi élet ismerete nélkül, Indali finom, választékos költészetében e szellem halvány árnyalatát sem találhatni. Kölcseynél sem érzik ugyan a debreczeni íz, de ő a borongós lelkű, magánykedvelő, elvonuló *úrfi*, teljesen elszigetelten élt az igazi kollegiumi élettől. De Indali jó czimbora, víg pajtás, a ki mindig társai közt volt, semmiből magát ki nem vonta, részese volt minden diákcsinynak, mulatságnak.

Mikor ő ifjúsága legszebb, legfogékonyabb korszakát élte, Kolozsvárt élénk politikai élet pezsgett. A pártok éles ellentétben állottak egymással. Heves összeütközések, küzdelmek voltak. A politikai hullámok az ifjúságot is magukkal sodorták.

Sámi László gyönyörű, az értelemhez és a szívhez egyaránt szóló szabadszellemeű előadásai lánggra gyújtották szíveinket s a vén kollégium falai közt lobogó lelkesedéssel kísérték figyelemmel az eseményeket s tárgyalták a napi kérdéseket. Összekötözött lepedőkön eregettük le egymást az emeletről, hogy a hostátban Orbán Balázs mellett korteskedjünk. Erősen kidomborodott hatása ennek sem látszik meg költészetén. Legismertebb s igen kedvelt verse ugyan *Márczius 15.* című szép, lendületes költeménye. De politikai gondolkozása inkább akkor nyilatkozik meg, mikor elmélkedvén a világréndről, feltör lelkéből a keserűség, az elégtelenség az emberrel, a világgal s így a politikai erkölcs-telenséggel is. (Egy költő sírján.)

Az ő erős egyénisége mintegy elzárkozott önkénytelenül is e hatások elől, hogy lelke a neki való tápláló elemeket szívja fel.

Szájról-szájra jár a csak most felelevenített kis történet, hogyan tanulta meg fogadásból rövid idő alatt az egész *Bánk-bán*-t könyv nélkül. Kiváló emlékező tehetsége volt. Igaz, hogy a jó memoria, még nem genie. A léleknek nem alkotó, csak elfogadó, percipiáló tehetsége. De ez gyűjti össze s tartja meg az anyagot, a melyet a talentum feldolgoz. S Indalinak megvolt az erős értelme, ítélete. Apja kiváló polyhistor. A fia korán megkedvelte a tudományokat. Lelkében felhalmozódtak az ismeretek s gondolkozásra ingerelték. Kifejlett s mindinkább izmosodott böleselő ereje. Míg bonczolgotó esze mind jobban látja a távolságot az ideál és valóság közt, meleg szíve megsíratja e keserű tudást. Éles esze kutatja az igazságot, álmatag szíve tündérvilágba ring át. Maga mondja:

Oh, az álomszülte képek
Boldogítók, égi szépek.
És ha képes boldogítani,
Kár az álmatag megszakítani.

De ezek a szép álmok, olykor „velut aegri somnia“, nem mindig vannak összhangzásban az észszel. A világ nem épen olyan, a hogy ő álmodja. Összeütközésbe jön vele, meghasonlik. Jellemében egyenetlenségek támadnak. Mintegy megnyugtató veti fel a kérdést az emberről, hogy:

Mi vet dicsőbb fényt homlokára?
 Ha csak gondol, vagy csak ha érez?
 Az ész, vagy a szív szárnyalása
 Visz-é közel az istenséghez?

Ő ismerte, szerette a jeles magyar költőket. Petőfiért rajongott s nem egy költeményében emlékszik reá. A szabadságharc leveretésének szomorú, sivár idejére gondolva, mikor a szent ügy elveszett, fájdalmasan mondja:

S ki méltán tudná megsírítani,
 A lant is rég hallgat, pihen!

(Kard és lant.) Vagy (Az újkor költője) napjaink hitványságát rajzolva, felsohajt, hogy a költő hiába dölt rég keresett, soh' sem ismert sírba? Nincs örökös, ki nagy lelke menyköveit szórja? *Egy költő sírján* pedig egészen Petőfi emlékének van szentelve.

Arany technikai virtuozitásából sokat tanult s ebbeli hatása meg is látszik egész költészetén, különösen töredék költői elbeszéléseiben. (Kelemér beszéde. A hajdankor.) Szerette Tompát, Eötvöst. (Br. Eötvös József emlékezete.) De igazán, lelke mélyéig Madách mélyen járó philosophiája, pessimismusa ragadja meg. S még ennél is nagyobb hatással voltak rá lelkével rokon idegen költők. Korán mély benyomást tett rá Szász Károly műfordításainak két kis kötete: a *Gyöngyvirágok* és *Lyrái alóék*. Moore Tamás lágy, bensőséges, érzelmes költészete. (Emlékül. Te boldogítsz.) Byron világfájdalma, szenvedélye, lyrai képei. (Nyári éj. December elején. Letűnt a nap.) Heine sentimentalismusa, epigrammatikus ötletessége, sarcasmusa. Sőt Beranger meleg kedélyessége, refrainjei is. Később aztán különösen szerette Musset Alfrédot, a kivel — azt hiszem — valóban mindannyiok közt legrokonzóbb.

Érzik költészetén bizonyos nyoma a *stündchen*-eknek is. Akkor különösen kedvelt dal volt Medgyes fordításában a Schubert-féle: Lágyan száll feléd az éjben méla énekem. (Éj borult a tájra. Remegve bár.)

Költészetén valami sajátságos borongás ködlik. *Az én lantom*-ban mondja;

Hiába is vársz víg dalt kedvesem!
 Ha a menyország minden csillaga
 Dallá szövődnék szívem-lelkemen,
 E lant még akkor is borongana.

Máskor:

Meg-megszáll titokban olykor
 Egy borongó sejtelem.
 S oly keservvel, olyan kéjjel,
 Fájdalommal, szenvedélylyel
 Küzd, vívódik kebelem.

Ez a bánat boldogsága közepette is lelkére borúl. Maga is érzi, hogy mentegetőznie kell, magyarázattal tartozik:

Te boldogítsz, hívét mint senki más,
 Légy áldva érte édes angyalom!
 S bár nem hiszed, mégsem vagyok hibás,
 Hogy nem vidáman zeng feléd dalom.

Lásd, édesen szenderg a kis gyerek
 Meleg bölcsője óvó rejtekén,
 De, bármi légyen, hogyha fölveszed,
 Hidd, nem mosolyogni, sírni fog szegény.

Ah, annyi víg dal szunnyad keblemen,
 Álmodni rólad mind oly boldogok!
 De ha kidallom, hogy ha fölveszem,
 A sok vidám dal, halld, mint sír, zokog!

Máskor:

Ne csodálkozz, hogy boldognak
 Vallom újra magamat,
 S lelkem húrja néha-néha
 Mégis oly bús hangot ad.

Ne csodálkozz, hogy mosolygva
 Néznek bár rád e szemek,
 Mélyükön, mint szenvedőknél,
 Fényes könnyek rezgenek.

A régi megfagyott bú olvad fel lelkén a boldogság melegére.
 Vagy:

Kedves, ne bánd, ha néha-néha
 El is borúlnak arcaim,
 S lelkem vívódik karjaid közt,
 A gond, a kétség karjain.
 Ha szüntelen öelve téged,
 Csak boldogságom érzéném:
 Az üdvre, mondd, volnék-e méltó,
 Mely szived által lón enyém?

Ládd, én a szenvedő világhoz
 Valék csatolva oly soká!
 Közös fátyol borúlva ránk, mely
 A fényt előlünk elfogá.
 S most, látva üdvöm, mely szemedből
 Örök sugárral rám ragyog:
 Fáj a tudat, hogy e világban,
 Hol annyi jaj, nyomor, homály van,
 Én ily nagyon boldog vagyok!

Vagy:

Borulj reám s pihenj e szíven,
Szeretve fájón, égve híven.
Tarts karjaiddal átölelten.
De meg ne kérd: mi nyomja lelkem?
S magadba' — bár, miért: nem érted,
Mondj egy imát el értem, — érted.

Ez a bánat ott csillog legtöbb költeményében. Felsőhajt:
Csak álomban vagyok én már boldog! (Méla fénynyel.) Más-
kor így dalol:

Leszáll az éj, álmra híva;
Te vidám, én borús vagyok.
Pedig azt nézzük mindaketten,
Az ég csillaga mint ragyog.

Éj, csillag: egy... s szívünkbe' mégis
Mi ellentétes érzemény van!
Te: csak csillagot látsz az éjben,
Én: a csillagban azt, hogy éj van!

Vagy:

Hinni jobb-e, vagy nem hinni?
Ah, ki dönthetné el itt lenn?
Tépelődöttünk... s látod, látod:
Elbukott a hívő s hitlen!

Egy bűnünk volt mindkettőnknek:
— S érte hogy megvert az Isten! —
Hogy te csak nekem nem hittél,
S hogy én csupán neked hittem.

Különösen szép e dal:

Gyors időnek szárnya lebben
S fiatal szív lázad.
Üzi egymást a kebelben
Szerelem, dal, bánat.
Szellem-ajkak súgnak-búgnak
Fényt lehellő légbe:
— Szerelemnek, dalnak, búnak
Nem lesz soha vége!

Gyors időnek szárnya lebben
S már a dal se zendül.
Csak a bú, benn a kebelben
És az arczon fent ül.
Nedves ajka ködborúnak,
Hervadó táj képe
Azt susogják, hogy a búnak
Nem lesz soha vége!

Gyors időnek szárnya lebben
S nincs szerelem többé!
Minden ürt a hő kebelben
A dal és bú tölt bé.
Harmat és könny egyre hullnak...
De az éj csendébe
Zeng az ének: dalnak, búnak
Nem lesz soha vége!

Gyors időnek szárnya lebben.
Hideg, ködös árnyak
Virágokhoz a kertekben
Kísérteni járnak.
Gyászharangok zúgnak-búgnak,
„Jaj“ zokog a légbe — — —
— — — Szerelemnek, dalnak, búnak
Vége! vége! vége!

De tud ő a boldogságról is dallani. Ott van: A kételyhez,
Kedvesemnél, Bálban, Sejtelmes alkony, Őszi dal, Búcsu, Tár-
saságban, Mi és a világ, Oh, ha tudnád. Nála, Emlékszel-é?

Hadd olvasok fel egy kedves képet:

A kertbe mentem . . . Holdas este volt.
A fülmile dalolt bokrán magában.
Én elmerengtem s fájt, hogy nem tudám:
Mi fájhat úgy a kis madár dalában?

És másnap újra vártam a madárt . . .
De im, helyette egy lánykát találtam.
Szép volt nagyon s én rá sem gondolék:
Mi fájt úgy tegnap a madár dalában.

Harmadnap este vártam — a leányt.
De oh, csak a madár dalolt magában!
Keblem feszült . . . már tudtam, érzém:
Mi fájt úgy akkor a madár dalában.

Most itt ülök . . . ölemben a leány.
Dalos kis ajkát hő csókkal lezártam.
A dal zeneg — s úgy tetszik — mintha már
Nem fájna semmi a madár dalában!

Vagy ez a gyöngéd *Alkonyi dal*:

Alkonyuló nap sugára,
Szállj le rózsám ablakára
S ajkára lágyan lopd át
Hő szerelmem ábrándesókját.

Édes álmok jó tündére,
Szállj szeliden szép szemére!
S mind, mi édes, szívbehangzó,
Zengd helyettem, lágy harangszó.

Mit a multból őrze keblén,
Átragyogjon álma leplén
S lelke titkos, szebb jövője
Rózsafátylát szőjje, szőjje!

Mint óhajtom, mint imádom
A reményt, hogy újra látom,
S mind, mi édes, szívbehangzó,
Álminál zengd, lágy harangszó!

S mig szeliden száll szemére
Édes álmok szép tündére,
Lopd e csókot ajakára,
Alkonyuló napsugára!

Jellemző sajjájtása a költészetének a méla *ábránd*. Csak útalok e dalokra: Nem esküdtem, Csak gyötörj, A kerthez közel, Jőjj velem, Ketten, Szeret minden.

Máskor *sovárgás, epekedés* búg fel: Midőn a nap, Az én ünnepem, Még úgy hajós, A Hernád partján. Közben erős, szenvedélyes hangcsendül meg: Levél **-hoz, Búcsú, Az ő arc képe.

Költeményeinek legnagyobb része szerelmi dal. Egyik versének az a ézime: *Szeretni csak egy nőt lehet.* Ezt vallja az egészen végig. De nem tartja. Szerelmi dalainak tárgya egyre változik, néha bámulatatos gyorsasággal. 1874. nyarán, mikor én újdonsült doktorságom dícsőségében sütkéreztem, Pestre jött. Az én kisdiáklakásom vendége volt. Ekkor hozott fel egy csomó gondosan leírt költeményt. Elvitte Szász Károlyhoz. Szász Károly mindig, akkor is, nagyon elfoglalt ember volt. De azért lelkiismeretesen elolvasta, s jegyzetekkel, megjegyzésekkel kísérte eleitől végig, a miket Gyula megszívlelt, hálával fogadott. Egyszer ebéd után a kávéházban beszélgettünk s györörüsséggel magyarázta, hogy ezt a verset, azt a verset hogy írta egy szép színésznő mellett, annak szive dobogásán számlálva az ütemeket. Este már, az én titkaimat csalogatva ki, idyllikus hangulatban ringott lelke, újongva beszélt Rózáról, boldog jövőjükről, enyhe fészkükről. Másnap apja egy barátját látogatta meg a Zugligetben. Ott fogták ebéden. Csak este találkoztunk. Olvasta frissen írt dalait, melyeket a házikisasszony szép szemehletett s ki nem fogyott új ismerőse bájainak magasztalásából.

Néha talán csak egy ötlet az egész.

Ilyen például:

A legelső találkozásban
Sovár szívünk már ége lázban.
Mikor másodszer összejöttünk,
Síríg tartó frigyét kötöttünk.
Templomba mentünk végre másnap,
Hol a hitét esküdte — másnak.

Vagy:

Hogy könyörgött, hogy ne menjek!
Hogy ne higgyek tenedek!
Hogy te nem tudsz mást szeretni,
Csak magadat szereted.

S csak rohantam, merre inte
Büszke, délczeg termeted . . .
S tört szívével ott hagyám a
Tiszta, szende gyermeket.

S én is, én is összetörtem,
Sorsom vészbe vezetett . . .
Áldd meg Isten azokat a
Kis könyörgő kezeket!

Vagy:

Mikor engem te megcsaltál,
A természet összerendült,
Vad vihar zúgott az ürben,
Lágy harangszó félre csendült.

Ég setétült, fenn az Isten
Sírt a felhőszakadásig,
Lenn az ördög a pokolban
Összeverte a bokáit.

De aztán szólt bizony a dal sovároigma, epekedve, esdekelve. Azt mondja egy helyütt:

Bármennyire imádtam én a szépet,
Szemem gyakorta megkapá a szebb.
Tán lángolóbb volt ennek szemsugára,
Annak, hívém, a csókja édesebb.

Úgy látszik, az ő lelkében dallamok zsongtak, hangulatok fakadtak. Ehhez keresett tárgyat. De minden szerelmen átragyog *Róza*. Ő hozzá vissza-visszatér. Ez az ő igazi szerelme. Aldva fordul felé:

Oh hintse virággal az ég keze élted,
Mint gyöngye kezéd rögös életemet!
Ki bennem az átkot imára cserélted.
Oh légyen örökre megáldva neved!

Rajongva dicsőíti:

Szellő a rózsza keblén
Tudsz-e sohajtani
Oly hévvel, oly epedve,
Mint Róza ajkai?

Bérczek viharja, mondd meg:
Ha tudsz-e szólani
Oly szívét összetépőn,
Mint Róza ajkai?

Csillag, szólj, van sugárod,
Mely oly fényt hintene,
Oly mélát, oly merengőt,
Mint Róza szép szeme?

Kinek tüzedbe' lángol
Az űr végetlene,
Tudsz úgy lesújtani, villám,
Mint Róza szép szeme?

Hullámszó-é te esermely,
Virág közt lejtve le,
Oly bájjal, ész-veszítőn,
Mint Róza kebele?

Szólj óceán, ha fölver
Éjszak fagyos szele,
Rejtesz oly vészes örvényt,
Mint Róza kebele?

Ég, szólj, van anyyi üdvöd,
Mivel kegyenczedet
Úgy tudnád boldogítani,
Mint Róza engemet?

S pokol! szólj, mély öled bár
Ezer kint rejteget,
Tudnál-e úgy gyötörni,
Mint Róza engemet?

Csupa gyöngédség a: Rózám jó éjszakát! refrainú is. S mikor szakítanak, egyre visszasír a lelke. Hogy felejtsem, olesó kéjt keres. De hiába. (Az egyetlenhez.) Bűnbánat nehezedik lelkére. (Évek multán.) Mikor meghallja, hogy mátkás, keserűségét gúnyban élezi ki. (A hűtlenhez.) Aztán megadással búcsúzik. (Végszó.) Majd fölajdúl:

Oh, jaj nekem, hogy téged kell szeretnem!
S hogy még szeretsz: jaj, oh jaj néked is!

Gyötri az egyedüllét. Milyen kínos szeretetlenül élni! (Egyedül.) Búsan sohajtja:

Nem tud az többé szeretni,
Ki szívéen sebet takar.
Vágya van boldog lehetni
S lenni nem tud, bár akar.
Oh, a tört szívek szerelme
Nap, de melyen fölleg ül;
Vágy, de melynek nincs reménye;
Kéj, de boldogság nélkül.

Úgy érzi:

Valamit elveszte lényünk,
Mit föl nem találhatunk.
Valami hozzá szövődött,
A mit le nem rázhatunk.

Megundorodik önmagától. (Ne mondd.) Emléke folyvást kíséri. Lelke hozzá van forrva.

Borongó, elmélkedő lelke mind inkább meghasonlik önmagával. Megejti a világfájdalom. Nincs igaz szív, se szó, se tekintet.

Büzhödt a lég embertanyákon,
Fertőzetet lehel a lábnyom!
Korhadat a vér a vén ereken,
Az esörgedez a kis gyereken.

Méreg, gyilok, kigyói nyelvek,
Hitvány tanok, rút, aljas elvek,
Ármány, erőszak a magasban,
Vak állatöszton lenn a porban!

Csak néz az ég nyugodt szemekkel!
 S csak vétkezik, emészt az ember!
 Csak él az isten képmása,
 Világ ura, föld törpe váza.

Ép ily erős, világfájdalmas, embermegvető érzés hangzik ki a *Rossz világ ez* kezdetű lyrikus képből. *Elvész e föld*-ben már az Isten ellen lázad. S ép ily vad keserőség nyilatkozik meg *Az éj hangjai*-ban.

Majd bizonyos megnyugvás kezd szállni szívére. Szülői házban pihenést remél. (Vihar után.) Sőt maga is vigasztalja a szenvedőt:

Ha egy világot látsz szenvedni, hidd el,
 Csekélyek lesznek tenfájdalmaid!

Békíti a haragos szeretőket. A vén fától is azt tanulja, hogy lehet még öröm. Biztatja magát:

Oh, ne csüggedj mégse, mégse,
 Lesz egy percznyi enyhed!

S már azért sovárogo:

Csak életkedvet adjatok nekem!

Kolozsvártól is reménységgel búcsúzik, hogy aztán korán sirba szálljon. 1880 jun. 29-én látják utoljára. Julius 4-én fogták ki holttestét a Dunából, 8-án temették el.

A múlandóság bús érzelme gyakran kicsap költeményeiből (Dalok a kályha mellől, Augusztusban). A *Megnyugvás*-ban így énekel:

De van egy, mi vigaszt adhat a kebelnek:
 S ez a múlandóság... Minden a mi földi,
 Megsemmisül, minden, mi a szívet kéjjel
 S gyötrelemmel tölti.

Borzadással gyötrött egykor e bús eszme:
 S most ebben találok fásult nyugodalmat!
 Ebben bízhatom csak, hiszen ez nem remény,
 És így meg nem csallhat.

Mindegyre a halálsejtelem, a halálvágy szólal meg a dalokban. Sőt az öngyilkosság eszméjével is találkozunk. Egy öngyilkos sírkövére írja:

Volt nekem is, mint volt másnak a világon,
Sok kis erény mellett sok nagy gyarlóságom
Azokért jutalmat önszivembe' leltem,
Ezekért önmagát bünteté meg leltem.

Sok törődés, bú-gond hozá kora vesztem;
Nem vádoló senkit, mind magam szereztem.
Élvezem most nyugtom hűs rögnek alatta,
Kit sem áldok érte, ezt is kezem adta.

Máskor valami hang mintha ezt súgná fülébe:

Az élet egy fájdalmas rabbilincs,
Hagyd itt örökre búját, bánatát.
Mért hordoznál tovább is? Jer velem.
A sír örök, édes nyugalmat át.

Sőt így kiált:

Angyal vagy ördög, a ki így beszélsz,
Jó, vagy rossz szellem, ne kísérts tovább!
Mert végre, még meghallgatom szavad,
S elhányom éltem, mint egy rossz ruhát.

A gyilkos fegyver cz. pedig egészen az öngyilkosság dala.

Hogy esett tragikus halála? Ne kutassuk. Dolgozott, írt. Lelkében eszmék, szívében érzelmek fogantak. Dalolt s dalai gyönyörűséget árasztanak szívébe.

A házat, melyben sokáig lakott s hol lelke leginkább pihent, emléktáblával jelölte meg a kegyelet. Fényesebb emléke az a testes kötet, melyet baráti kezek nem rég sajtó alá rendeztek. De legfényesebb emléke volna, ha dalait olvasnák s megszereznék. Így remélni lehetne, hogy többi művei is megjelenhetnek. Életírója, Both István mondja: „Egy halmaza a kéziratban maradt kisebb költeményeknek, egy terjedelmes és teljesen kidolgozott költői beszély, egy félben maradt verses vígjáték, a Heine-fordítások sorozata kérnének még helyet. Jókora könyvet tennének ki a különböző szépirodalmi lapokban megjelent elbeszélései is“. De én azt hiszem, aesthetikai s egyéb dolgozatai is kitennének egy kötetet.

Az volna ennek az ünnepnek legértékesebb mozzanata, ha az emlékezés melegén szívében vágyak izzának a dalok olvasására s azt a vágyat, azt a szeretetet vinnők tovább, árasztva szívből-szívébe.

VERSÉNYI GYÖRGY.

Adalékok az erdélyi archontológiához.

I.

Miklós alvajda.

XXII. János pápa kijelenti 1320 jul. 2-án, hogy Károly magyar király kérésére „*Nicolao nato dilecti filii nobilis viri Nicolai Comitis Viceducis Transsilvani*“ a váradi káptalannál azon kanonokságot és javadalmat adományozza, mely azelőtt Cracoi Miklós kanonok kezén volt.¹ Ezen, a kutatók részéről — úgy látszik — mindeddig fel nem használt adat felette érdekes eredményt foglal magában, melyet a következő sorokban elemezni akarunk.

* * *

Bizonyos Szügyi Roland (= de Zihig) nógrádmegyei birtokos 1255-ben a Nógrádmegyében lévő Vadkert érseki jobbágyainak ügyei vizsgálásával meg van bízva.² Ennek fiai Gergely, Lőrincz és Miklós 1295 márcz. 20-án azonban már Biharmegyében tartózkodnak, a mennyiben a nagyváradi konvent előtt az ugyanazon megyében fekvő *Vásári* nevű birtokukat egyik ellenfelükkel felosztják.³ 1333-ban pedig arról értesülünk, hogy ezen Roland fia Miklós valamikor vajda volt és hogy fia János azon évben a „Vásári“ családi nevet viseli.⁴ Volt azonban Miklós vajdának Jánoson kívül még két fia. 1344-ben „Magister Bekeu (=Bekő) filius Nicolai condam vayvode de Vasari“ Szilágymegye főis-

¹ Theiner, Monum. Hung. I. 469.

² Knauz, I. 423.

³ Hazai okmánytár, VIII. 347.

⁴ Anjoukori okmánytár III. 38.

pánja,¹ és ugyanezen évben olvassuk, hogy e Bekő fivére Miklós esztergami prépost és hogy a biharmegyei Vásári nevű helység családjának kegyurasága alatt áll. Ugyanezt mondja ezen Miklós 1349 márcz. 22-én és akkor ő már választott nyitrai és meghívott zágrábi püspök.² 1350-ben Miklós esztergami érsek, mely minőségben 1358-ban meghalt. 1355 márcz. 27-én nevezi őt a király: Roland fia Miklós fia: *Szügyi* Miklósnak,³ mi által czáfolhatatlanul be van bizonyítva, hogy nagyatyja az 1255-ben szereplő Szügyi Rolanddal azonos és hogy e Roland utódai magukat részint Szügyieknek, gyakrabban pedig „Vásári“-aknak nevezték.

Ha Miklós érsek korábbi nyomait követjük, azt találjuk, hogy 1333 okt. 2-án János pápa „Nicolao Nicolay de Vasamrari“ váradi kanonokságot adományoz, megengedvén neki, hogy az egri káptalanban kanonokságot, javadalmat. főesperességet és egy egyszerű mesteri javadalmat megtarthasson.⁴ Hogy „Vasamrari“ elferdített név és hogy jelen esetben Miklós fia: Vásári Miklóssal van dolgunk, elég szembeszökő. 1339 jan. 18-án pedig találjuk, hogy a pápa Nicolaus Nicolai de Viasaria-t az esztergami nagyprépostságra előjegyzi.⁵

Miután már most minden kétséget kizárólag bebizonyított-nak találjuk, hogy Vásári Miklós vajda fia Miklós a papi pályára lépett, hogy Vásári Biharmegyében feküdt és hogy e Miklós 1333-ban nagyváradi kanonokságot kapott, János pápának 1320. évi parancsát mintegy varázsütésre értjük. A pápai kanczellária a magyar bánt és vajdát rendszerint „dux“-szal fejezte ki s így tehát az eddigiek alapján határozottsággal kimondhatjuk, *hogy az 1320. évi Nicolaus comes vicedux Transsilvanensis nem más, mint Vásári Miklós, fia Miklós pedig a későbbi esztergami érsek.*

Ezen adat három, eddig ismeretlen pontot világít meg:
a) mindeddig nem tudtuk, hogy az érsek atyját Miklóst

¹ Turul 1899. évf. 136. v. ö. Fejér IX. 1, 230. 232.

² Turul 1899. évf. 136.

³ Ugyanott 137.

⁴ Theiner, I. 594. 595.

⁵ Ugyanott, I. 630.

hova helyezzük. Miután az eddig ismert kútfők róla kivétel nélkül mindig csak mint „vajdá“-ról szóltak, fel kellett tételeznünk, hogy vagy tényleges, vagy csak ezimzetes erdélyi vajda volt. A ténylegesek közé nem volt elhelyezhető, mert azon Miklós, ki Kán nb. László után 1315-től 1318-ig a tényleges vajda, a Pok nemzetség tagja, kinek birtokai között Vásárit nem találjuk és a kinek Miklós nevű fia 1315-ben Kolozsmegye főispánja, vele egy és ugyanazon személy nem lehet. A legközelebbi Miklós nevű tényleges vajda, Aba nb. Sirokai Miklós, csak 1342-ben kapja meg a vajdaságot, holott Vásári Miklós 1333-ban már nem él. 1307-ben ismerünk két Miklós nevű ezimzetes vajdát. Az egyik fentebbi Pok nb. Miklós, (ki már az Árpádok alatt volt vajda), a másik pedig Ákos nb. Borsodi István nádor fia Miklós, kiről 1307 után egy szót sem tudunk és kire a fentebbi adatok szintén nem alkalmazhatók. 1312-ben Károly király oldalán az ország bárói sorában egy Miklós vajda is szerepel,¹ kiről — mert akkor Kán nb. László a tényleges vajda — biztosan tudjuk, hogy csak ezimzetes vajda volt. Ezt tartottuk eddig — legalább valószínűség szerint — Vásári Miklós-nak. Most pedig tudjuk, *hogy Vásári Miklós nem volt erdélyi vajda, hanem csak alvajda.*

b) Eddig általában azt hittük, hogy Szügyi és Vásári Miklós érsekkel legelőször 1339-ben mint esztergami nagypréposttal találkozunk. Az 1320. évi adat ismereteinket e tekintetben bővíti, a mennyiben most tudjuk, hogy már 1320-ban valamely váradi kanonokságra van előjegyezve. De még ennél is többet tudunk róla 1339 előtt. János pápa írja 1331 jan. 5-én Telegdi Csanád volt egri püspöknek, választott esztergami érseknek, hogy a palliumot, melyet számára az ő követei: Miklós fia Miklós váradi clericus és Cattarói Ambrus benezés kértek, ugyanezek útján neki megküldi.² Tekintettel arra, hogy ezen Telegdi Csanád nővére Vásári Miklós alvajdának a neje, Miklós érseknek pedig az anyja,³ biztosra vehetjük, hogy Csanád követe Miklós fia Miklós pap a későbbi érsekkel azonos.

¹ Anjoukori okmánytár, I. 277.

² Theiner, I. 533.

³ A mit már más helyen kiemeltem.

c) Hátra marad még azon időpont meghatározása, melyre Vásári Miklós alvajdasága esik. A XIV. század első ismert alvajdái a következők: 1. Ákcs nb. Toroczkai Elles (1303. 1314. 1321.), 2. Felgyógyi András (1315), 3. Péter (1316. 1318.), kinek családi hovatarozandóságát még nem ismerjük; 4. Miklós, ki 1320 febr. 19-én és 28-án az alsófehérvári szolgabírákkal együtt az ugyanazon megyében fekvő Véza nevű birtok ügyében szerepel.¹ Ennek a családi hovatarozandósága mindedig szintén ismeretlen volt, de miután a pápa 1320 jul. 2-án Miklós erdélyi alvajdáról mint még élőről szól, azon kellemes helyzetben vagyunk, *hogy ezen eddig genealogiailag meg nem határozott alvajdában Vásári Miklósról ismerünk.*

* * *

Le nem zárhatjuk e sorokat a nélkül, hogy teljesség kedvéért még a következőt ne említenők:

Lajos király tanúsítja Budán 1347 jan. 31-én, hogy Osl nb. Kanizsai István budai prépost és fivérei az ugyanazon nb. Viczai János fiainak egy a Rába folyó vizén lévő malmot a zálogból kibocsátják. A Viczaiakkal együtt szerepel mint érdek-társ (astante cum eisdem) *Simon fia Demeter, a nyitrai püspök unokaöccse (nepos).*²

Miután Vásári Miklóst a pápa csak 1347 május 23-án nevezte ki nyitrai püspöknek,³ feltételezhető, hogy elődje, Vasvári Vid 1347 jan. 31-én még élt és hogy ezen Simon fia Demeter nem Vásári Miklósnak, hanem Vasvári Vidnek a neposa, mi annál is inkább valószínű, a mennyiben e Demeter Sopronmegyében szerepel és e megye a Vid püspöknek nevet adott Vasmegyével tőszomszédos.

¹ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 343. 344. — Teleki okmánytár I. 38. egy Miklós alvajdától Illésházán kelet nélkül kiállított okmányt közöl, mely minden valószínűség szerint 1320-ra esik.

² Sopronm. okmánytár, I. 193.

³ Theiner, I. 743.

II.

„Aymon“ a székelyek főispánja.

János pápa 1325 nov. 7-én parancsolja, hogy „dilecto filio *Symoni Magistro Aymonis Comitis Siculorum Ungarie*“, az esztergami egyházmegyéhez tartozó dömösi prépostnak egy az esztergami érsek adományozási jogához tartozó javadalom reszerváltassék; teszi ezt pedig azért, mert Klementia, Franciaország és Navarra királynéja, kinek ez a Simon káplánja és házitisztje, érte folyamodott.¹

Ki lett légyen ezen Aymon székely főispán?

1300-ban még Bő nb. Fogas Péter a székelyek ispánja; utána jön 1315-ben Tomaj nb. Losonezi István; ezután 1319-ben fivére Tamás; 1322. ápr. 20-án pedig Katyisz nb. Simon,² Szécsényi Tamás erdélyi vajda nemzetségbeli rokona, egy Nógrádmegyében törzsökös család sarja, kinek felette mozgalmas előélete ugyan ismeretes, de kinek nyomait 1322 után elvesztjük és kinek utódairól vajmi keveset tudunk.

A pápai adatba az S betű helyett rossz olvasás, írás vagy nyomtatás következtében az A betű csúszott bele és így „Simonis“ helyett áll ott Aymonis. Az „Aymon“ alatt tehát „Simon“ székely ispán értendő.

Miután a pápa 1325 végén róla mint még élőről szól, feltehetjük, hogy Simon 1325 végén még mindig a székelyek ispánja, a mi annál valószínűbb, a mennyiben legközelebbi utódja, Hermann nb. Kerekegyházi László csak 1329 április 10-én merül fel.

Fia, az eddig ismeretlen Simon, 1338 okt. 6-án már nem volt dömösi prépost, mert akkor bizonyos Márton a prépost.³ A mi pedig azon érdekes adatot illeti, hogy ezen Simon Klementia francia királynénak a káplánja s házi tisztje, az arra vezetendő vissza, hogy ez a Klementia I. Károly királyunk édes

¹ Theiner, I. 504.

² Anjoukori okmánytár II. 10.

³ Anjoukori okmánytár III. 512.

nővére volt, ki 1315 aug. 19-én X. Lajos francia királyhoz ment férjhez és 1328 okt. 12-én halt meg. Így tehát több mint valószínű, hogy Simon a magyar származású királyné egyenes meghívására Franciaországban egy ideig udvari káplán minőségében működött, mielőtt a királyné ajánlására hazájában egyházi javadalmat kapott.

III.

Böbék Miklós erdélyi prépost és kalocsai érsek származása.

Ezen prépost és érsek okiratilag bebizonyított izenkénti származását — tudtommal legalább — mindeddig nem ismertük és a mit az írók erre nézve mindeddig állítottak, nem volt kellőleg indokolva. Legnagyobb részük abban egyezett meg, hogy e Miklós az 1330-ban elhalálozott Ákos nb. „Böbék“ Domonkosnak, a pelsőczy Böbék-család egyenes ősenek fia volt. Karácsonyinak a magyar nemzetségekről szóló, akadémiai jutalommal kitüntetett pályaműve sem tud többet mondani,¹ mint azt, hogy nevezett Domonkos fia „II. Miklós, 1336—1350, később egri prépost, végül kalocsai érsek“. Az általa idézett források azonban e Miklóst 1336-tól 1350-ig kivétel nélkül csak mint világi embert ismerik; az egri prépostságra és a kalocsai érsekségre vonatkozókat nevezett mű szerzője egyetlen-egy betűvel sem érinti.

Böbék I. Domonkosnak négy fia volt: István, György, II. Domonkos és Miklós. II. Domonkosról tudjuk, hogy már 1349 márcz. 22-én esztergom-szenttamási prépost († 1374-ben mint váradi püspök), holott fivére Miklós még 1357 máj. 12-én mint világi ember szerepel.² Ehhez még az is járúl, hogy azok, kik Domonkos fia Miklósban a kalocsai érsekre ismerni véltek, nem tudták, vagy nem akarták tudni, hogy egyidejűleg még egy másik Böbék Miklós is élt, kit nem lehetett volna figyelmen kívül hagyni. Mindezekre már most a következő adatokkal teljeseen kielégítő fényt akarunk vetni.

a) 1388-ban találjuk, hogy „*Nicolaus Detrici Bubek*“ császári prépost a Kátó László elhalálózása által üresedésbe jött

¹ I. kötet 95.

² Anjoukori okmánytár VI. 583. (V. ö. Fejér IX. 3. 540 és IX. 4. 75.)

gyulafehérvári prépostságot kapta, mire Mária királynő Ratold nb. pásztói Kakas László fia Miklósnak a császmái prépostságot adományozta.¹ Hogy „Nicolaus Detrici“ nem más, mint „Detre fia Miklós“, magától értetődik.

b) 1391 decz. 26-án szerepel Esztergamban bizonyos tanúk közül „*Nicolaus filius magistri Theodorici Bubek praepositus Agriensis*“.²

Ezekből minden kétséget kizárólag kiviláglik, hogy Böbék Detre fia Miklós 1388-ban császmái prépost, hogy még ugyanazon évben az erdélyi prépostságot kapja s hogy 1391 decz. 26-án egri prépost. Meghalt mint kalocsai érsek 1399-ben.

Ezen adatok még egy másik kérdés tisztázására is szolgálnak. Fentebb láttuk, hogy az írók mindeddig I. Domonkos fiát Miklóst a kalocsai érsekkel azonosnak vették. Miután most már tudjuk, hogy az érsek atyja nem Domonkos, hanem Detre, önkénytelenül felmerül azon kérdés, hogy ki lett légyen Domonkos fia Miklós?

Erre a következő felvilágosítást adhatjuk:

a) Szabolcsmegye alispánja és szolgabirái 1363 decz. 23-án bizonyos peres ügyről szóló egyik kiadványukban kiemelik, hogy Várdai Miklósnak Anaresi László elleni ügye már a *Böbék Miklós Szabolcsmegye főispánja* elnöklete alatt tartott megyei közgyűlésen szóba került.³

b) 1373 jul. 10-én Bubek Miklós mester Patak várnagyja. Ugyanazon évi szept. 16-án és nov. 13-án Patakon bíraskodik.⁴ Ezen adatokból tehát határozottsággal tűnik ki, hogy I. Domonkos fia, Böbék Miklós 1363-ban Szabolcsmegye főispánja, 1373-ban pedig pataki várnagy volt.

Teljesség okáért azonban még a következő adatot is ki akarjuk emelni: 1359 decz. 7-én Miklós Liptómege alispánja és a szolgabírák bizonyos okmányt állítanak ki, melynek hitelesítését három pecsét erősíti. Az illető okmány tartalmának közlője⁵

¹ Fejér X. 3, 71.

² Fejér X. 1, 703.

³ Zichy okmánytár III. 221.

⁴ Ugyanott 504, 511.

⁵ Karácsonyi a Tört. Tár 1896. évf. 509. old.

mondja: „az alispán pecsétje hasonlít a Bebekéhez“. Tekintettel arra, hogy I. Domonkos fia György 1353-tól 1390-ig Liptómege főispánja volt, nem épen valószínűtlen, hogy — feltéve, hogy az imént említett címerhasonlóság tényleg fennáll — az 1359-ben szereplő Miklós nevű alispán Domonkos fiával azonos. Részünkről ezt még azzal pótoljuk, hogy Miklós alispán már 1358 márcz. 28-án működik.¹ Előtte csak 1345-ből, utána csak 1366-ból ismerek liptómegei alispánt.

Végezetül legyen még felemlítve, hogy a kalocsai érsek atyja: Böbék Detre I. Domonkos fia Györgynek, az ismert királynéi tárnokmesternek a fia. E Detre 1383-ban kir. zászlótartó, később szlavonai bán és végre nádor. Nyomait 1406-ig követhetjük. Négy fia volt, kik közül kettő a család ezen ágát folytatta.

¹ Tört. Tár 1902 évf. 54. old.

Villani János és Máté krónikája.

(Második és befejező közlemény.)

A krónikásra vall Villaniban az is, hogy Firenze történetét a bábéli nyelvzavarral kezdi s folytatja a város őstörténetével, úgy hogy a *Chronica de origine civitatis*-ban találta. A későbbi századok történetének előadásában is kritikátlanul, könnyen-hívően használja forrásait, minden válogatás s vizsgálódás nélkül készségesen átveszi, amit az előtte „hiteles krónikák nyújtanak”. Ahol azonban, mint műve nagyobb részében saját tudomása szerint mint kortárs, gyakran mint szemtanu tudósít, Cronikája a biztonság jellegét nyeri s adatainak változatossága s gazdagsága a történeti források egyik legbecesebbjévé teszik. Korához érve, tanúlságosan adja elő nemcsak a honabeli, hanem az azon kívüli tényeket is. A francziák flandriai vereségeinek előadása valóságos oknyomozó előadás. (VIII. 56—57.)

Elbeszél kicsinyest s nagyszerűt, háborúk s forradalmak, nagyszabású válságok mellett helyet találnak elbeszélésében a természeti tünemények, tűzvészek, szől a gabona áráról, jelekről és csodákról. Erdeklődik idegen országok, népek története, szokásai, intézménye iránt. „Röviden ismertetem a saracénok törvénykönyvét, az Alcaramot, hogy bármely keresztény, ki ezt olvasni fogja, ismerje meg a saracénok hamis törvényeit s vadságát s álljon készen ami szent katolikus és evangélikus egyházunk terjesztésére”. (II. 8.) Képet fest kora erkölceseiről, műveltségi állapotairól s gondolkodás módjáról, leírja szülővárosa belszervezetét, fejlődését, nevezetesebb épületeit, a régiiek szokásait, életmódját. „A jó régiiek (popolo vecchio) idejében Firenze polgárai józanul egyszerű étkekkel éltek s kevés költségből kijöttek, szokásaik s modoruk durvák s műveletlenek voltak. Vastag posztóruhába öltözködtek ők maguk s nők, sokan fedetlen bőrrel jártak, fejükön sapkát, lábukon bőrezipót viseltek, a firenzei úrnők dísztelen czipőkben, az előkelőbbek ókori divat szerint bőrvvel övezett skárlát-szín igen szűk szoknyákkal érték be s prémmel bélelt, felül fejre huzható kámzsával.

ellátott mándlit hordtak; közsorsú nők hasonló szabású zöld posztó ruhát viseltek; 100 lira volt egy nő rendes hozománya, 2—300-at az időben rendkívülinek tartottak s a legtöbb leány 20 vagy még több éves koráig nem ment férjhez. Ilyen viselkedésük s ilyen durva szokásaik voltak akkor a firenzeieknek, hanem vallásosak s egymás, valamint a község irányában becsületesek voltak; durvaságukban s szegénységükben is nagyobb s dicsőbb tetteket hajtottak végre, mint a mi kiművelt korunkban nagyobb gazdagsággal“. (VI. 69.)

Az ethimologisálásnak — miként a középkoriak általában — Villani is nagy barátja. Perugia szerinte Persus consultól vette nevét, Arezzo neve az arare szógyökérből ered, Pisa annyira mint pesare = mérni, Lucca a luce, világosság, mivel itt volt Toscanában az első keresztyén püspökség (I. 53.) stb.

A *Trecento* iskolájában szellemi s közgazdasági életre nevelt ember létére a látott s hallott dolgokat oly *világossággal* festi, mely önkénytelen sajátja egy józan gondolkodású, a körülményekhez alkalmazkodni tudó emberek s tények megfigyelésére képes léleknek. Innen ítéleteinek helyessége, mérsékeltisége, nemcsak az öreg kor nyugalmanak, hanem egy benső harmoniában álló léleknek tanúsága. Villani nem elégszik meg az események egyszerű elénkbe állításával, hanem meg akarja azokat világitani s motiválni; de néha éppen nem találja fején a szeget, mint midőn pl. a firenzei pártviszályokat a lakosság vegyült voltából magyarázza: „Nem csoda, hogy a firenzeiek mindig viszálykodnak, lévén ők két annyira eltérő s ellenséges nép, mint a nemes rómaiak s a durva fiesoleiek utódai“. (I. 38. III. 1.)

Róma lehanyatlásának okát abban leli, hogy „az ég 8-ik szferája 120 évenként 1—1 fokkal az északi sark felé halad s így tesz 15 fokig, azaz 1800 évig, azután hasonló módon visszatér, mert Isten tetszése, hogy a világ ennyi ideig álljon fenn, mert látjuk, hogy a világon minden változandó“. (I. 50.). Nagy eseményeket gyakran kicsinyes indító okokra vezet vissza. A firenzei fehér s fekete, demokrata s oligarcha pártok viszálykodását a Cerchi s Donati családok vetélkedéséből származtatja.

Különösebb politikai éleslátást nem tanúsít, bár néha igen talpraesett megjegyzései vannak. Így pl. Giano dela Bella bukásánál egészen helyesen hasonlítja össze a firenzei demokratiát az athenivel, mely nem tűri az egyén túlsúlyra jutását az államéletben: „nagy példa a jövő polgáira, hogy vigyázzanak s ne akarjanak polgártársaik urává lenni, nagyon önhittek se legyenek, hanem elégedjenek meg a polgári egyenlőséggel, mert ugyanazok, akik nagygyá lenni segítettek, irigységből el fogják árulni s megbuktatására törnek. Tapasztalat-igazolva tény, hogy

aki Firenzében a nép vagy a község vezérévé lett, megbukott“ (VIII. 8.)

Jellemzései is élénk megfigyelő tehetségéről tanuskodnak. Eseményeket s egyéneket egy-két, többnyire találó megjegyzéssel jellemez. Ilyen pl. Manfred nápolyi király jellemzése: „Manfred a lombardiai Lancia őrgrófok családjából származott szép nőnek II. Frigyes császárral való viszonyából származott fia, gyönyörű férfi, atyjánál még nagyobb mérvben az élvezetekbe merült; maga is dalnok s költő volt, kedvelni látszott a bűvészeket s udvaroncokat, meg a szép nőket; mindig zöld bársonyba öltözködött, igen bőkezű, udvarias, jó társalgó volt, úgy, hogy igen kedves szeretetre méltó ember vala, hanem egész életén át epicureista volt, nem törődött sem Istennel, sem emberrel, csak a testi gyönyörökkel“ (VI. 46.). — A IV. (Szép) Fülöp francia király ellen felkelt flandriaiak vezére „Konicheroy Péter — kit bátorságáért Piero le Roynak (Péter királynak) neveztek el — szegény posztószövő volt, alacsony termetű, fél szemére vak s több mint 60 éves, nem tudott francziául, sem latinul, anyanyelvén, a flamandon azonban jól beszélt, emellett bátorságban s előrelátásban nem volt párja Flandriaszerte. Beszédeivel ő indította nagy tettekre az országot, a miért illő róla megemlékezni“ (VII. 55.).

Földrajzi ismeretei egészen kora színvonalán állanak. Jeruzsálem nála is a föld kerektség közepe, Azsia a földfelület felét foglalja el, a longobardokat a magyarokkal egy népnek tartja (II. 7.). Villani ösztönszerűleg érezte azon szoros összehatást, mely a történelem s annak színtere közt mindenütt fellelhető, miért is műve bevezető részeiben rövid leírást ad története színteréről. Azsiát a Cumaniában (a mai Dél-Oroszország) lévő Don folyó választja el Európától, e tájon van Rossia (Oroszország), Bracchia, (Oláhország) Bolgária, Alánia (a Kaukászus északi lejtői), délre Saloniche s Görögország, melynek részei Acaia Moreával, innen éjszak felé a Velencei öböl mellett Durazzo s Romania (Rumelia) egy része, innen Istriáig s Friaulig Schiavonia s Magyarország egy szeglete stb.

Politikai pártállására Villani — miként szülővárosa is — határozottan *fekte guelf*, de pártszenvédely nélkül; egész művén eláradó komolysága s mély igazságszeretete sokkal inkább ügyel az igazra s hasznosra, mint a pártérdekre. Előtte guelf annyi, mint nemzeti, egyházi párt. „A tapasztalás mutatja, hogy a ki a szentegyház ellen támad és ki van átkozva, elvész annak teste-lelke; valóban félelmes a szentegyház átka, legyen az igazságos vagy igazságtalan, a mit nyilvánvaló csodák tanúsítanak s a ki a régi krónikákat olvassa, láthatja ezt a régi csá-

szárokon s urakon, a kik felláztak a szentegyház ellen s üldözték azt“ (VII. 29).

Egyházas érzülete azonban korántsem gátolja az igazság kimondásában az egyház vezetőivel szemben. Elítélőleg nyilatkozik a simoniát űző pápákról (VII. 54). „V. Kelemen pápa nagyon kapzsi, simoniát űző — úgy hogy minden beneficiumot pénzért adott — s élvvágyó ember volt, mert nyíltan beszélték, hogy barátnőt tart: rokonait nagy kincsek birtokába juttatta“ (IX. 59). „A mit a papok egyszer elmulasztanak, későre tudják aztán helyrehozni“.

A száműzött fehérpártiakat többször ellenségnek nevezi (pl. VIII. 72.); mindemellett nem szenvedélyes s igyekszik igazságosnak lenni az ellenpárttal szemben is; így helyteleníti saját pártjának egy Danteval, egy Farinata degli Ubertivel szemben követett eljárását (XII. 44). Nem az emberek pártállását, hanem egyedül tetteit nézi. Guelf létére mily borzalmas közönyösséggel értesít pl. arról, miként égettek meg a spoletói ghibellinek 1320-ban egy pajtában 200 guelfet (IX. 104), buzgó keresztyén létére meglátja s méltányolja a jeles tulajdont a pogányban is (pl. VI. 54). Felfogásában, érzületében mindenekelőtt *firenzei*, Firenze nemcsak Cronicajának, hanem a szerző világnézetének is középpontja. Még a világhódító római ősoket is mint félig-meddig idegen népet tekinti, „a rómaiak dicsősége nem egyedül Róma lakóit, hanem a toscanaiakat s más italiaiakat is illeti“ (I. 29.).

Egyéni hajlamai a gazdag *popolanik* (népemberek) felé vonták, kikhez családja is tartozott s kik az Ordinamenti di Giustizia értelmében a közhatalmat kizárólag gyakorolták. Elte vége-felé panaszkodik az alsó osztályok feltolakodása miatt (XII. 43.).

Mint oly történet írója, melynek kifejlését félszázadon át figyelemmel kísérte, számos fontos adatot őrzött meg Firenze szellemi,¹ főleg anyagi életéről s ezek legtanulságosabb részei művének, melyekre nézve nincs párja valamennyi krónikás közt

¹ „Megemlékszem Brunetto Latiniról, mert ő volt kezdeményezője s első mestere a firenzeiek művelődésének“ (VIII. 10.) Külön fejezetet szentelt (IX. 136.) a proscibált ghibellin Danténak“. Dante Alighieri nagy tudománya miatt kissé túlönérezetes, feszes és büszke s afféle roskedvű filozofus módjára nem igen tudott laikusokkal társalogni, hanem egyéb — nagy polgárhoz illő — erényei, tudománya s érdemei — úgy hiszem — méltóvá teszik, hogy megörökítem nevét e krónikában, mindamellet, hogy az ő írásban ránk hagyott, nemes munkái igaz tanúságot tesznek róla s tiszteletre-méltó hírnevet biztosítanak neki városunkban“.

s melyekkel az újkor egyik legfontosabb tudományának, a statisztikának megalapítójává lön.¹

Villani büszkeséggel szól² szülővárosa pénzügyi helyzetéről,³ melyvel egész országokon túlesz s melyet a nagyhatalmi állásra való törekvés egyik lépesőfokának tart (XI. 93.). Valóban Firenze mindinkább a pénz hatalmával cseréli fel a fegyverek hatalmát s az új állambölcselet fejlődését Villani igen

¹ Villani János körülményes leírást hagyott Firenze állapotáról a XIV. sz. elején, 1336. tájt. A köztársaság évi jövedelme 300,000 frtra ment; évenként 3—400,000 aranyfrtot vertek; (a „forint“ elnevezés a Florentia névtől s Firenze virágczimerétől származik. Firenze volt az első a ny. európai államok közt, mely az aranyvalutát alkalmazásba vette 1252-ben). 80 pénzintézet vezette nem csupán Firenze, hanem egész Európa kereskedelmi s pénzügyeit. A gyapotgyártás maga 200 raktárt s 30,000 munkást igényelt, az évenként készült posztót középértékben 12,000,000 frton adták el. A város s a közvetlen környék lakosságának száma 170,000 felé járt, 15—60 év közti fegyverképes polgárainak száma 25,000 volt, köztük 1500 nemes; 5—6000 gyermeket kereszteltek évente a Szt. János ősi egyházában (fiú keresztelésekor fekete, leányénál fehér babszemet dobtak egy gyűjtő-szekrénybe); a különböző iskolákban 8—10,000 gyermek tanult olvasni, 1000—1200 számolt s algebrát, 5—600 grammatikát s logikát. A bírák collegiuma 80 tagból állt, jegyző s íródéak 600 volt, orvos 60; 100 gyógyszerész (egyszersmind fűszerkereskedés) 146 sütőműhely, 140 gabnakereskedés, számtalan bolt, kereskedés és iparvállalat szolgált a közszükségletek kielégítésére. A város kapuin évente 4000 ökröt, 60,000 másféle barmot, 20,000 juhot s kecskét, 30,000 disznót hajtottak be. — 30 kórház 1000-nél több ágygyal szolgált a szegénysorsú betegek befogadására, 110 díszes templom emelkedett a város különböző részeiben. Számtalan firenzei élt hazáján kívül az egész világon szétszórvva, mint száműzött, diplomata, tisztviselő vagy kereskedő. Maga Villani éveken át tartózkodott kereskedelmi ügyekben Brugesben, Belgiumban. A keresztes háborúk elbeszélésénél „a mi kereskedő polgártársaink“, mint szemtanuknak tudósításaira hivatkozik. Az 1300-ik évi nagy jubileum alkalmával az orosz s tatár uralkodóktól a pápához küldött követek közül 12-en firenzei világpolgárok voltak. Ekkor mondta VIII. Bonifác pápa, hogy „a firenzei a világ ötödik eleme“. (Capponi: Stor. 181 l.) — Magyarországon az Anjou és Luxemburg korban G. Canestrini Discorsii szerint a Medici, Tosinghi, Portinari, Niccolao da Uzano kereskedő-czégeknek voltak ügyvivősegei, a bevándorolt firenzeiek közül többen magas állásokra emelkedtek új hazájukban; Buondalmonte János kalocsai érsek, Scolari Fülöp, Ozorai Pipo vagy Pipo Spano néven temesi ispán, egyik rokona, Scolari András váradi püspök lett. V. ö. Gino Capponi: Storia della Repubblica di Firenze II. könyv 8. f. — A. Vannucci: I primi tempi della libertà Fiorentina, Firenze, 1861., 183—255. l.

² Pl. a pisai és firenzei kereskedőknek a tunisi bey előtt való vetelkedése városaik elsőbbsége fölött (VI. 54.)

³ Altalában nagy érdeklődést tanusít a pénzügyek iránt. Figyelemre méltó ténynek tartja pl., hogy II. Frigyes császár — kinek Faenza ostroma közben minden pénze kifogyott — „péNZ helyébe egy császári arany értékében a császár pecsétjével ellátott bőr darabokat adatott harczosainak, hogy a ki azt kincstárosának bemutatja, a jelzett értékben becsereleli neki s kihirdette, hogy a nép élelmi szerekért péNZ gyanánt fogadja el azokat“ (VI. 21.).

tanulságosan írja le; a plutokrácia történetére Európában műve az első jelentősebb forrás.¹

Általában Villani János² nem annyira mély, mint inkább szellemes s világos író, az olasz próza egyik kiváló mestere, hazája ügyeinek alapos ismerője; Scheffer-Boichorst Pál, a kiváló kritikus, Liviussal méri őt össze, Carducci valódi Herodotosát látja benne a kis köztársaságnak, mely a Perikles korabeli Athent volt hivatva felújítani a világon. Egészben véve Villani összehasonlíthatatlanul a legnagyobb valamennyi krónikás közt, kik olasz nyelven írtak.

Villani János halála után (1348) öcsese, Máté, folytatta művét, ugyanazon szellemben s körülbelől ugyanazon előnyökkel s hibákkal. A guelf érzelem nála még jobban nyilatkozik; guelf szempontból tekinti Nagy Lajos magyar király nápolyi hadjáratait is s nem tartja igazságosnak, hogy Johanna büneiért — melynek történetét egy magyar vendégbarátja, Kont Miklós (Niccolò Ungaro) előadása szerint mondja el — az egész királyság idegen uralom alá jusson. Villani Máté művét egyidejűsége s jól értesültsége Magyarország Anjou-korbéli történetének is egyik becses forrásává teszik. Villani Máté élénk színekkel ecseteli

¹ Gervinus. — V. ö. Ugo Balzani: *Le cronache italiane nel medio evo.*

² Villani Jánosnak tulajdonítják némelyek a Cronaca Napolitana (másként Cronica di Partenope) cz. történelmi munkát. Capasso Bertalan, a nápolyi levéltár igazgatója azonban a mű Nápolyban, Modenában s Parisban lévő kéziratának összehasonlításával bebizonyította, hogy az három külön műből van összeállítva. Legrégibb — Capasso szerint 1325 után nápolyi szerzőtől írt — része inkább emlékirat, mint krónika s Nápoly régiségeit ismerteti, de minden történelmi kritika nélkül mesék s legendák alapján. Második része a nápolyi történetnek a monarchia megalapításától Róbert király haláláig (1343) terjedő összevonata, melyet írója a mű 71-ik fejezetében megnevezett Caraciolo Caraffa Bertalan nápolyi lovag. I. Johanna királynő második férjének, Tarantoi Lajosnak ajánlott. Harmadik, legterjedelmesebb része a Villani-krónika nápolyi dolgokra vonatkozó részeinek kivonatából áll.

Egyidőben azzal vádolták Villanit, hogy a megengedett mértéken felül használta a Malaspini-krónikát, a nélkül, hogy forrásművei közt még csak meg is említette volna. Valójában egészen ellenkezőleg áll a dolog. A Malaspini krónika Scheffer Boichorst szerint (Florentiner Studien, Leipzig 1874, Sybels Historische Zeitschrift, 1870, XXIV. k. 274—313 l.) jelenlegi alakjában a XIV. századból származó, a firenzei Bonaguasi család dicsőítésére különböző krónikák kompillációjából s Villani nagy művének kivonatából készült fércmunka. A mű eredeti magva azonban, — a belső kritériumok, feudális világnézet, a XIII. századra valló durva nyelvezet tanúsága szerint — az *Istorie Fiorentine* 1282-ig terjedő része tényleg a Ricordano Malaspini műve, melyet öcsese, Giacotto 1286-ig kiegészített. Később azonban ismeretlen átdolgozók a Villani-krónika több részletének betoldása által a Malaspiniék művét egészen kivetkőztették eredeti jellegéből.

az eseményeket, keserűen ostromozza a bűnös világot s lángol a szabadságért.¹

Mutatványúl a magyarok politikai intézményeinek s harci szokásainak Nagy Lajos 1357-iki velencei hadjárata alkalmából készült leírása, a minek Villani Máté külön fejezetet szentel a VI. könyv 54-ik fejezetében. A figyelmes olasznak szemébe tűnt, hogy Magyarországon a feudális Nyugattól eltérőleg az országos tisztségek nem örökösök, hanem a király kinevezésétől függenek s minden nemesnek pontosan meg van szabva a hadi kötelezettsége. Észrevette az itáliai éghajlatnak s életnek ernyesztő hatását a magyarok egyszerű erkölceire s hadiképeségeire. A magyarokról szóló tudósításait Villani Máté firenzei szolgálatban álló magyar zsoldosoktól s Magyarországon járt kereskedő honfitársaitól vehette.²

Hogyan rendezkednek a magyarok a hadban? (IV. 54.) Előtünk, mostani olaszok előtt csodálatos dolog a lovasok nagy száma, mely a magyar királyt harciba kíséri. A régiek tapasztaltabbak voltak e dologban, melyeknek emlékét azonban a régmúlt elenyészttette, miért is itt felújítunk egyetmást, hogy megszüntessük a mostaniak csodálkozását.

A magyarok nagy nemzet, szinte mindannyian ispánjaik kormányzása alatt állnak s az ispánságok Magyarországbán nem élethossziglan tartatnak s nem örökösök, hanem a király tetszése szerint adja vagy veszi el; ősi jogszokások szabják meg, hogy valamely ispán vagy község mennyi lovast állítson ki, ha a király hadba megy, vagy háborút indít, úgy hogy a lovasok számát illetőleg mindenki tudja, hogy mi a kötelessége. S mivel a király felhívására rögtön, késedelem nélkül indulniok kell, azért minden ispán s község készen tartja azokat, kik a hadi szolgálatot teljesíteni kötelesek. Kinek két, kinek több lova van, könnyű támadó fegyverek vannak a nyíl s íj s védelemre hosszú kard. Mindannyian többretű bőrvértet viselnek, melyre egy másikat öltenek, erre ismét egyet, aztán még egyet, erre is még egyet, melyet jól bekennek s mely ruházatukúl is szolgál s ezáltal igen erőssé s védelemre alkalmassá tesznek. Fejüket ritkán borítja sisak, hogy a nyilazásban ne akadályozza őket, mert ebben van minden reményük. Nagy számú méneik vannak, lovaik nem nagyok, velük végzik a szántást s a

¹ Villani *Istorie Fiorentine*-it többször adták ki: Giunti 1562—87. Muratori L. A. (*Scriptores rerum Italicarum* 25. köt.) 1723, Magheri 14 kötet, Firenze 1823—26; Gherardi-Dregomanni u. ott, 7 köt. 1844 és Racheli A. Triest, 1857.

² V. ö.: Marczali Henrik dr.: *A magyar történet kútfőinek kézikönyve*. Budapest, 1902. 225—7 l.

mezei munkát, talyiga elé is fogják s valamennyit úgy szoktatják, hogy a földbe vert czövekhez béklyózva szorosan együtt álljanak, eledelük a fű, széna, szalma, kevés gabonával, főként ha keletnek tartanak s terjedelmes pusztán mennek át. Arra menet szijakkal összefűzött vértformájú nyergot használnak s ha barangolás közben lakatlan helyre jutnak, vagy táborozáskor, ember s ló a földön sátor nélkül egy fekvő helyen alusznak; szép időben feloldják nyergük hámszerű szijjait s abból készítenek derékaljat fekvő helyül; ha esős az idő, — a mi elég ritkaság — mindkét oldalról betakaróznak s jól türik a viszontagságokat. A ló jó-rosz időben fedetlen, nem árt neki, hozzászokott a rossz időhöz. Pusztá s elhagyott helyen nem jönnek zavarba az élelemzés dolgában; csekély megterheléssel jól ellátják magukat élelemmel. Magyarországon ugyanis nagy számú barom tenyészik, a melyeket a földművelésnél nem használnak, hanem a téres legelőkön gyorsan meghizlalva levágják őket, bőrükkel élénk kereskedést űznek, húsukat nagy üstökben megfőzik, a csonttól elválasztják, kemenczében vagy a levegőn megszáritják, aztán porrá törik, lisztte őrlik s így teszik el. Ha tehát úgy esik, hogy a seregnek pusztán kell táboroznia, hol nem kap eleséget, a katonák rézbográcsban vizet forralnak s egy marékkal belé vetnek a porból, melyből minden lovasnál van egy zacskóval, a hadnagy pedig nagy mennyiségben hordat a sereg után. Ha a húspor felduzzadt, 1-2 marékkal egy más edénybe száraztat tesznek s az egészet egy gombóczzá gyurják, melyet kenyérral vagy a nélkül esznek s igen tápláló. Így a magyar sereg ellenséges földön is sokáig fentartja magát, mert a lovak fűvet mindenütt találnak. Hanem a mi országunkban, a hol kenyeret, bort s friss húst kapnak, megunják azt az ételt, melyet édesnek találnak a pusztában; erkölseik megváltoztával nem tudnak megélni abból a pépszerű ételből s nem tudják oly számban fentartani magukat, mert a városok és erődök jól fel vannak szerelve, a mező szűk s a nép óvakodó, innen van, hogy minél többen jönnek be, annál hamarabb jönnek zavarba az életszükségletekben.

Harczmódjuk nem a harczmezőn való helytállásban, hanem gyors váratlan fordulatokban, meghátrálásban s hirtelen visszafordulásban áll; elleneiket sűrű nyilzáporral borítják s erősen üldözik. Nagyon gyakorlottak a zsákmányolásban s hosszú lovaglásban s nyilaikkal nagy kárt tesznek az ellenség lovaiban s gyalogságában, mesterek a gyors támadásban, az ellenségnek rohammal való szétszórásában s nem gondolnak a halállal, hanem a legnagyobb veszélyt keresik. Ütközetben a magyarok mindig összetartanak s 10-15-en egy csoportban jobbról-balról

támadják az ellent s messziről igyekeznek nyilaikkal megsebezni s rögtön elrohannak gyors lovaikon. Zászlók s hadi jelvények nélkül mennek, nem hordanak magukkal ostrom szereket s tegezeik összeverésével adnak jelt a gyülekezésre. Talán túlsokáig időztem e tárgynál, de mivel a mi időnkben elkezdték folyton beavatkozni az italiai harcokba, nem lesz baj megirmerni harc módjukat.

Miként ment a magyar király nagy sereggel egy tatár király ellen. (IV. 5.)

Az 1354-ik év elején Lajos magyar király összegyűjté a maga hadi erejét s lengyelhoni megproclaviai embereit s rengeteg mennyiségű élelmi szerrel megrakodva 200,000 lovassal 15 napi fárasztó menet után egy tatár nagy király országába tört. Az ország királya, egy igen fiatal ember, engedélyt kért a magyar királytól, hogy csekély kísérettel biztonságban megjelenhessen előtte; megnyervén az engedélyt, 100 díszbe öltözött főúrral eljött, megkérde, miért jött a magyar király haderővel az ő országába s mit akar tőle. A király azt felelte, hogy azért tört rá, mert nem keresztény s három dolgot kíván tőle: először legyen keresztény népevel egyetemben, másodsor ismerje el az ő fenhatóságát, harmadszor: hűbéres viszonyának elismeréséül fizessen évi adót, minek fejében ő védője lesz. Az ifjú felelt: „Oh magyar király, az én seregem sokkal nagyobb a tiednél, egyedül országom erejéből, nagyjaim segélye nélkül, biztosítlak ha akarnék... fényes diadalt arathatnék feletted s néped felett, de mivel kedvem van áttérni a keresztény vallásra, hajlom kérésedre s igyekszem minél hamarább megtenni a te segélyeddel meg a pápáéval“, s megbékélve, nagy tisztelettel halmozta el a magyar királyt s elkísérte birodalma határáig. Hanem Magyarország nagyjainak féltékenysége, nehogy királyuk a tatárok meghódításával túlhatalomra jusson, okozta, hogy a tatár király jóakarata s a magyar király szép szándéka megghiúsult.¹

¹ Ez elbeszélés Nagy Lajos tatár hadjáratának egyik — a hír szárnyán Itáliába eljutott s mindenesetre kiszínezett — epizódja, melyben — ha feltétlenül hitelesnek nem is fogadható el, mint Pray György tette — legalább bizonyosságát láthatni a nagy király azon törekvésének, hogy a keleti népeket katolikuskokká s a mi akkor a Keleten ezzel egyet jelentett, magyar hűbéresekké tegye. V. ö. *Pór Antal*: Nagy Lajos élete, Budapest, 1892. L. még „Havi Szemle“, Besztercebánya, 1902.

Újabb vörösréz-leletek az erdélyi felföldről.

A mióta Pulszky Ferencz tudós hazánkfia „A Rézkor Magyarországon” című nagybecsű művét 1883-ban közreadta és ebben a magyarföldi rézcultura emlékeit tüzetesen tárgyalva összefoglalta, mind jobban és többen fordították érdeklődő figyelmüket az itt-ott fölbukkanó hazai rézleleteinkre. A rézkor létezésének érdekes kérdése egyrészt legkivált a vörösréz-leletek mennyiségéből levonható következtetések által lévén befolyásolva, természetes tehát az ősembertan iránti hazafias buzgóság minden egyes rézlelet megmentése és számontartása érdekében. A Királyhágón inneni terület rézleleteiről a következő értekezések és közleményekben találunk bővebb magyar feljegyzéseket: 1. Dr. Pulszky Ferencz fentemlített művében,¹ 2. Téglás Gábor: „Rézkori tárgyak az erdélyi medenceze területéről,”² 3. Dr. Kuzsinszky Bálint: „Délvidéki és erdélyi muzeumok,”³ s végül 4. Hampel József: „Újabb tanulmányok a rézkorról”⁴ című munkáiban. Mindezekon kívül találunk még egyes rézlelet-darabokra vonatkozó leírást más közleményekben is, azonban ezeknek megemlítése e dolgozat keretén kívül esik. A minket ezen alkalommal érdeklő vörösréz régiségek a tudományra nézve egy (a 3. sz.) kivételével mind új leletek s ezen egy tárgy is. csak bővebb leírás nélkül van az irodalomban megemlítve. Az általam ismertetendő újabb rézleletek a következők:

1. *Tihó.* (Szilágy m.) Mezey János drági asztalostól 1898-ban egy — patinájától megfosztott — vörösréz csákányt szerzetem, a melyet Mezey viszont állítólag egy tihói cigánytól vett meg, a mi így tehát Tihó közeli vidékéről származhatik.

¹ Kiadta a M. Tud. Akad. Arch. Bizotts. 21 ábrával. Budapest, 1883.

² L. Arch. Értesítő. 1888. évf. 116—125. l. 33 ábrával.

³ L. Arch. Ért. 1888. évf. 238—248. és 336—343. l. 4+8 ábrával.

⁴ L. M. Tud. Akad. Értek. a Tört.-Tud. Kör. XVI. k. 6. sz. 1—58. l.

A 23 cm. hosszú csákány jellegzetes rézkori forma, a melynek egymásra keresztben álló két éle közül egyik függélyes, a másik vízszintes. Az erdélyi területről számos analogiája ismeretes.

2. *Nagy-Iklód.* (Szolnok-Doboka m.) A szamosújvári magy. kir. áll. főgymn. archaeologiai gyűjteményében láttam egy állítólag innen származó ép, nagy és súlyos vörösréz csákányt, melynek két ellentétes irányú éle hasonló az előbb leírt példához. Hossza = 27 cm. Elhossz = 4.5 cm. A nyéllyuk átmérete alul = 33, felül = 35 mm. A nyéllyuk tokos körszéllal bír, a mi arra mutat, hogy az üreget a rézkori technikának megfelelőleg átütötték, miáltal a lyuk körül széles perem verődött ki. A nyéllyuk két oldalán két szöglet van alakítva az üreg oldalfalának megerősítése végett. A csákány alsó részén a lyuk előtt és mögött 3—3 poncz beütés szemlélhető. Helyenkint a patina lesúroltatott.¹

3. *Törpény.* (Besztercze-Naszód m.) Az Arch. Értesítő jelen (1903.) évfolyamának 287-ik oldalán Martián Julián m. kir. honvédszázados cikkében² olvassuk a következő részt: a cséáni „út mentén Törpény község előtt egy nagyobb tumulus fekszik. A nép „Kapelle“-nek nevezi. A monda szerint abban sok kincs volna elrejtve, minek a következménye, hogy ezen tumulus oldalain több helyen ásások nyoma látható. Innen van gyűjteményemben egy kissé rongált tiszta vörös rézcelt.“ E tárgyat magam is láttam s mivel az előbb reproducált felületes leírásban közlő nem ad róla tiszta képet, szükségesnek vélem ezt a következőkben pótlólag megtenni. A celt hossza = 10 cm., élszélessége = 4 cm. Pereme le van törve, a találó kíváncsiságából. Hiányos öntése miatt anyaga likacsos, szivacs-szerkezetű. A celt oldalának díszítését 3 párhuzamos vonal alatt 3 csúcsával lefelé fordított párhuzamos egyenlőszárú háromszög képezi, a mely motívum különböző változatokban a bronz tokos vésőknek jellemző tulajdonsága. Anyagát késsel faragva könnyen vágható vörösréznek észleltem, bár semmi kétséget nem lehet táplálni az iránt, hogy e celt úgy alakjánál, valamint díszítésénél fogva is bizony bronzkori készítmény és hogy a bronzceltek öntőmintájában önhíány miatt tiszta rézből, vagy esetleg fölötte önszegény bronzból van öntve, s így is inkább vörösréznek, semmint bronzöntvénynek minősíthető. Ilyen kétes esetekben különben a vegyelemzés volna hivatva a teljes igazságot kideríteni.

4. *Buza.* (Szolnok-Doboka m.) Józsa János szamosújvári áll. főgymn. tanár szerint állítólag innen került hozzá az a

¹ Meg kell e helyen jegyezmem, hogy Dr. Mártonfi Lajos gym. tanár 1891-ben ugyancsak Nagy-Iklódról közölt egy ezzel egyenlő (27 cm.) hosszú bronz-csákányt, a néhai lovag Montessori százados birtokából. L. Orv.-term.-tud. Értesítő 1891. évf. 153. lapján.

² L. Régi Telepek és Lelkelyekről a Királyhárgóntúli területen“.

tiszta vörösréz-ék, a melyet később nekem engedett át csereképpen. A szabálytalan külsejű, négyoldalú, hasábalakú ék hossza = 112 mm., élszélessége = 40 mm. Feje és éle — a mint ez a rézcelteknél nem ritkán tapasztalható — laposra kopott a használat közben ráért nagyszámú ütésektől és ezáltal az éknek különben is vastagabb feje 36 mm. szélesre van lekalapálva. A két szélesebb és két keskenyebb oldallappal bíró réz-celt felülete világosan mutatja a kalapácsolás nyomait, a mely felett vékony, almazöld színű, gyenge rézrozsa keletkezett, a mi nem borítja a tárgy egész felszínét. Analogiát sem Pulszky, sem Hampel fentebb idézett művei nem szolgáltatnak.

5. *Túri hasadék.* (Torda-Aranyos m.) Téglás István torda-aranyosmegyei kir. tanfelügyelő magángyűjteményében látam egy patinájától megfosztott rézbaltát,¹ a melyet a hasadék „Nagyborda“ nevű szikláján találtak. Hossza = 135 mm., az élénél = 70, a fokánál = 48 mm. széles. Foka a nyélluk miatt 31 miliméterre vastagodott. Nem éppen teljes analogiát mutat Pulszky művének 14-ik ábrájában a 2 sz. alak (lásd a 60-ik oldalon) és a Hampel tanulmánya 16-ik oldalán a 12-ik ábra, s ez az előbbinél jobban megközelíti.

6. *Közép-Peterd* (Torda-Aranyos m.). A falu és a tordai hasadék közötti „Kosztisáta“ nevű sziklalejtőn a szikladarabok fészegetezése közben találtatott egy keskeny perimés vörösréz celt, a melyet a találótól megszereztem. Hossza 122 mm., legnagyobb szélessége = 40 mm., vastagsága = 8—10 mm. Oldalszélei majdnem párhuzamosak s a véső hosszában végig futó keskeny perime a vésőnek az elhajlás ellen való biztosítására szolgált. A találó kíváncsiságból kettétörte s a patináját is lesurlta. Az egész celt kidolgozása igen jó.

7. *Várfalva* (Torda-Aranyos m.). A község közelében a tordai erdőn egy — a kővésők mintájára készült — kezdetleges idomú, széles, lapos rézvéső, vagy gyalú került elő, mely jelenleg Téglás István tanfelügyelő tulajdona. A sima véső hossza = 95 mm., élénél = 58 s felül = 51 mm. széles és legnagyobb vastagsága is alig 4 mm. Analogiája Pulszky 8-ik ábrájának 5 sz. képe.

8. *Várfalvi erdő* (Ugyanott). Az e helyen talált csinos perimés véső 133 mm. hosszú, élénél 43 és fogó végénél 26 mm.

¹ Nem lehet itten elhallgatnom abbéli eljárásom okát, a mely szerint én az 5 sz. réztárgyat szándékosan baltának s a 12 sz. pedig Pulszky elnevezésével ellentétben fejszének minősítem. Meggyőződést szereztem ugyanis arról, hogy a közhasználatban ezen két eszköznemnek mai napság vasból használt alakjait: ha rövidebb az él és súlyosabb a test, országszerte fejszének, ellenben megfordítva a viszonyt, baltának nevezik. Már pedig a szármok elnevezésénél más, mint a közhasználat, nem lehet irányadó.

széles. A perime kikovácsolása következtében az oldalain 16 milliméterre vastagodott ki. Analogia Pulszky 6-ik ábra, 6-ik kép. A celtet Téglás István tanf. magángyűjteménye őrzi.

9. *Csegez* (Torda-Aranyos m.). A csegezi határban talált keskeny kis rézvészó gyengén hajlított állású; 82 mm. hosszú, éle 12, fogó vége 22 mm. széles és a kalapácsolások folytán megvastagodott. Szintén Téglás I. tanfelügyelő birtokában.

10. *Ismeretlen lehely.* Jelenlegi elrontott állapotában 14·5 cm. hosszú vörösréz csákány; egyik éle vízszintes, a másik függélyes helyzetben áll egymásra keresztben. Az előbbi karjának hossza = 58—60 mm., az utóbbié 6—7 cm., a nyéllyuk átmérete = 3 cm. Érdekes jelenség, hogy e lelet öntési varrányokat mutat rögös felületében s ezáltal készítése elüt a rézkori technikától. Vastagsága = 2 cm.-nyi. A tárgy a dési irod.-tört.- és ethnogr. társulat múzeumában van, a melynek intéző körei csakis a leletek megszerzésére törekednek, azonban a tárgyak provenientiái iránt nem érdeklődnek. Nyilvánvaló, hogy az ilyen múzeumok csak a látványosságot szolgálják.

11. Ugyancsak a dési múzeumban van egy 10·6 cm. hosszú, 7 cm. legnagyobb szélességű, lapos, csupán 3—4 mm. vastag vörösréz-vészó, a melynek lehelye szintén ismeretlen. Az ép celt egyik oldalán érdes csomók, hihetően öntési rögök látszanak. Érdekes tulajdonsága még, hogy mindkét végén éle van.

12. Az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtára I. 3780 ltr. sz. a. egy letakarított, síma, minden dísz nélkülöző csinos kis rézfejszét őrzi, a mely Kelemen Ádám marosvásárhelyi tagosító mérnök adományából került a múzeumba, Hunyadmegyéből. Hossza 13 cm., szélessége a lyuknál = 3·2 cm., vastagsága ugyanott = 2 cm., élhossza = 2·6 cm. A nyéllyuk átmérete 22 mm. Ósrégi eredetét a felület mélyedéseiben megmaradt patina bizonyítja. Alakja azonos a jelenkori vasfejszékkel s mint ilyen, teljes analogiát mutat a Pulszky műve 9-ik ábrájában foglalt 6-ik sz. rézfejszéhez, Pulszky szerint baltához.

A fentebbiekben bemutatott 12 drb újabb vörösrézlelet közt van 3 csákány, 1 balta, 1 fejsze, 2 széles celt, 2 perimés vészó, 2 keskeny ék és 1 tokos celt bronzkori mintára. Leggyakoribbak a hazai rézleletekben a csákányok és celtek, a mit ezen újabb leletek is igazolnak. Hazánknak rézleletekben való nagy gazdagságára mutatnak a folyton napvilágra kerülő réztárgyak, bár, fájdalom, nem kevesebb az üstös vándorczigányok és rézművesek által elpusztított leletek száma sem; növelik még ezt a magánkezekben ismeretlenül heverő darabok.

OROSZ ENDRE.

IRODALMI SZEMLE.

A görög bölcsészet története.

Theodor Gomperz: Griechische Denker Eine Geschichte der antiken Philosophie. II. Band, II. Auflage. Leipzig, Verlag von Veit u. Comp. 1903. S. 615. Mk. 15.

E folyóirat múlt évi X. füzetében (503—506 l.) ismertettem Gomperz „Görög bölcsészettörténetének“ I. kötetét s már ott jeleztem, hogy a II. kötet kiadása folyamatban van. A II. kötet tényleg még a múlt év folyamán megjelent, sőt karácsonyra már második kiadást is ért, a mi mutatja, hogy e nagyterjedelmű és meglehetősen drága árú munka, a mely a napi érdekektől, a piacz lármájától menten a múlt szellemvilágának egy nagyon becses részletét akarja földeríteni, megismertetni, — megtalálta a tudós, a művelt körökben a maga olvasó-közönségét, a kik e mű válogatott szépségeit élvezni, méltányolni tudják. Igen, válogatott szépségeit! mert szebb, vonzóbb előadásban még nem olvashattuk az emberiség első gondolkodóinak, a görög philosophia halhatatlan alakjainak ismertetését, elemzését, méltánylását. Még nem volt munka a görög bölcsészet történetéről, a mely az alapos, szakszerű tudást, a görög philologia legapróbb részleteiben való bámúlatos tájékozottságot a bölcsészeti problémákban való otthonossággal, a görög szellem és gondolkodás beható ismeretét világos, elegáns előadással annyira egyesítette volna, a mely a távoli, rég elmúlt görög világot oly híven tudta volna a modern ember szemei elé varázsolni, mint Gomperz műve.

A II. kötet mindenben azon a nyomon halad, a melyen az I. kötet megindult. Sajnos, az I. kötetben felállított munkaprogrammot nem sikerült Gomperznek megvalósítania, a mennyiben a II. kötetben, bár az az I. kötetnél 143 lappal terjedelmesebb, Sokrates s főleg Platon philosophiájának részletes rajzolása miatt, már nem jutott hely Aristoteles számára s így ő a következő kötet számára maradt. A II. kötet az egész mű *negyedik* és *ötödik* könyvét nyújtja; a *negyedik* könyv tárgya: Sokrates és a sokratikusok (cynikusok, megairaiak, cyrenaikusok); — az *ötödik* könyv, 21 fejezetben, kizárólag Platonnak van szentelve. Elől 2 fejezet művelődéstörténeti rajzot ad,

a mennyiben az első a hit és az erkölcsök terén végbement változást, a második pedig Athénnek politikai és szellemi életét ismerteti. Sorra veszi szerzőnk ezekben a nagy költők (Aischylos, Sophokles, Euripides, Aristophanes) és a nagy történetírók (Herodot, Thukydides) felfogását a hit és erkölcs kérdéseiben s e felfogás befolyását a görögök szellemi életére; rajzolja Athén emelkedésének, virágzásának fültételeit, bemutatja a művészet és tudomány összefüggését, a szabadság és egyéniség kifejlődését, összehasonlítja Athént Spártával, s aztán az így megrajzolt alapon, e szellemi és erkölcsi légkörben lépteti föl azt, a ki Cicero szerint a philosophiát az égből a földre hozta: *Sokratest*.

Szinte lélegzetfojtva olvassuk, a mit az ókori görög világ e nagy ismerője, a görög írók és gondolkodók e finom elemzője az emberiség legnagyobb szellemei, jellemei egyikéről ír. Alig győzünk betelni azzal, a mit róla mond, hiszen, miként Jézus életének és halálának minden mozzanatát apróra szeretnénk ismerni, úgy vagyunk Sokratessel is, a ki abban is megegyezik a názáreti prófétával, hogy szintén nem hagyott hátra egy sor írást se. Gomperz plasztikus előadásában egészen kidomborodik előttünk a nagy bölcselőnek, az igazság halhatatlan emlékü vértanújának alakja. Ime, hogyan ír róla: „Tekintélyes erejű, világos, hideg fők minden században akadtak, s meleg szívekben se gyakran volt érzékeny hiány. De forró szív hideg fő alatt: ritka egyesülés, s a legritkább minden jelenség közt egy szokatlanul hatalmasan dolgozó szív, a mely egész hajtó erejét arra fordítja, hogy a főt hidegen tartsa, egy gőzkazánhoz hasonlóan, a mely egy jégbányát tart üzemben. Ezredévek alatt alig egyszer tér vissza ily kapcsolat ily nagy mértékben. De aztán, mintegy kárpótlásul ritka voltaért, oly hatást gyakorol, a mely századok hosszú sorára kiterjed, a nélkül, hogy csökkenne“ (36 l.). Megismerkedünk a sokratesi ironiával; látjuk, mint szerez Sokrates kérdezőgetéseivel, felvilágosításaival magának sok ellenséget s mint jön a társadalmi béke felzavarójának, veszedelmes felforgatónak hírébe; közben szerzőnk érdekes párhuzamot von a baconi és a sokratesi módszer közt; majd kifejti, hogy mennyire lehet hitelt adni Platon és Xenophon adatainak Sokratesre vonatkozólag. Szerinte Xenophon kevesebb hitelt érdemel, mint Platon. Xenophon tudósításai nem mindenütt felelnek meg az igazságnak, ő Sokrates halálakor nem is volt Görögországban, s így csak másodkézből merítette értesüléseit, de meg hiányzik nála a kellő philos. iskolázottság is a sokratesi tanok megértésére; ő derék katonatiszt, jó gazda volt, de a philosophiához mentől kevesebbet értett, s ha Sokratest halljuk is, mindig Xenophon beszél hozzánk; művében *költészet és való* összekeverését kell látnunk. Platon leggazdagabb forrásunk a Sokrates életére és tanaira vonatkozó adatokban; mint első-

rangú művész, mint szókkal kitűnő arcképfestő, erős, élethű vonásokkal állítja elénk mestere képét. De míg a Sokrates életére, személyére vonatkozó adatait feltétlenül hiteleseknek tekinthetjük, addig a mester tanaival Platon egészen szabadon bánik, s inkább a saját philos. rendszerét adja a Sokrates szájába. Sokrates tanainak s azok pszichologiai motivumainak beható ismertetése után rátér Gomperz Sokrates elítéltetésének és halálának körülményeire; kimutatja, hogy mi az, a mi a Platon *Apológiájában* történeti hitelességre tarthat igényt, s mi a Platon toldaléka, — ám az egész művet sokratesi szellem lengi át. „A józanság és enthusiasmus összevegyülése vagy inkább benső összeolvadása, minden külső kevésre becsülése, az eszes gondolkodás diadalmos hatalmában való hit, az a bizalom, hogy a jó ember minden sorscsapás ellen edzve van és félelemről, reménytől meg nem tántorítva jár útain és teljesíti feladatát: mindez az Apológiát, az erős és szabad szellemek imakönyvévé teszi, a mely még ma is megragadja a lelkeket, ma is felgyújtja a szíveket. E mű egyike a világirodalom legférfiasabb könyveinek (88 l.).“ Gomperz meggyőződése szerint Sokrates halálának végzetes eseményét kisebb részben az előítélet és félreértés okozta, jóval nagyobb részben és döntő mértékben az egy teljesen jogosult összeütközés eredménye volt, a mely az ó és az új felfogás közt bekövetkezett. Meg akart-e Sokrates halni? nem, de nem is akart, pályájából kizárva, tovább élni; vagy tovább tanítani, úgy mint eddig, vagy nem élni tovább! s mivel látta, hogy az első nem lehet, azért választotta az utóbbit.

A kötetnek kétharmadrésze (201—534 l.) Platonnal foglalkozik s tüzetesen ismerteti egyes műveit. Gomperz nem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a nagy gondolkozó írataiból kihámozza rendszerét; szerinte ez az eljárás nem nyújtott volna kielégítő képet Platonról. Az ő teljes méltatása csak a művei szerkezetébe, alapeszméibe való betekintés útján érhető el; csak így lehet Platon fejlődését is kipuhatolni és lehető szemléletesen feltüntetni; csak ezzel az eljárással vesszük észre, a mi Platonban a legvonzóbb és legjelentősebb: az ő hatalmas szellemének és mély kedélyének benső mozgalmát, gondolat- és érzésvilágának különféle áramlatait, a melyek hol összefolynak, hol keresztezik egymást, hol ellenkező irányba haladnak. Ehhez képest szerzőnk, miután megrajzolja Platon életét, megállapítja íratainak hitelességét és szerkesztési sorrendjét, — a III—IV. fejezetben ismerteti Platon ifjúkori, még a Sokrates közvetlen befolyása alatt írott műveit (a kisebb Hippias, Laches, Charmides, Protagoras), s azután sorra veszi a nagyobb alkotásokat s részletesen feltárja gondolatmenetüket, közben egy-egy összefoglaló fejezetben külön is feltüntetve Platon eszmetanát, erkölcsi, állami és társadalmi eszményét. Az így tárgyalt

művek, a melyek rendje egyúttal Platon fejlődés-menetét is jelzi, a következők: Gorgias, Euthyphron és Menon, Symposion, Phaedros, Phaedon, Állam, Euthydem és Parmenides, Theaitetos és Kratylos, Sophistes és az Államférfi, Philebos, Timaeos és Kritias, végül a Törvények. Platon gondolatvilágának e művek elemzése révén történt feldolgozása után, az utolsó fejezetben, összefoglalja szerzőnk az elért eredményt. Szerinte Platonnál sok okunk van a bámúlásra: ott van a hallatlan szellemi gazdagság, a soha nem nyugvó gondolatmunka; ott van az emberek javítása, a társadalom tökéletesítése iránti soha nem szűnő gond; ott van szellemének sokoldalúsága. Hatását e 3 mondatban foglalhatjuk össze: Platon nélkül nincs Aristoteles, Platon nélkül nincs Karneades, Platon nélkül nincs Augustinus!

Az 534—615 lapokon a jegyzeteket találjuk, vagyis a kritikai és philologiai apparatust, a melyen a kötet felépült.

Rácz Lajos.

Encken bölcséleti tanulmányai.

Encken, Aufsätze zur Philosophie und Lebensanschauung. Leipzig (Dürr) 1903. 242. lap. Ára 4.50 márka.)

Az ismert nevű jénai bölcselőnek jelen értekezései és tanulmányai becses adalékok morális világnézetünk megszilárdulásához s a vallásbölcséleti problémákkal való komoly foglalkozásunkhoz.

Igy mindjárt az első tanulmány a morál fényes apologiája („*Zur Ehrenrettung der Moral*“ 1—16. l.). Sorra veszi azokat a sophista okoskodásokat és romantikus érveléseket, a melyek napjainkban a morál ellen törnek. Pedig a sociális kérdés, mint első sorban ethikai kérdés, újból felszínre vetette — legalább sociáletikai értelemben — a morált. Annak magva az altruismus az egoismus-sal szemben. A moráltól való idegenkedés egyik oka az, hogy a munka gyakorlatilag és technikailag annyira igénybe veszi az embert, hogy belső egyéniségének ápolásáról és fejlesztéséről egészen megfeledkezett. Pedig már Platon mondotta, hogy a föld felett és a föld alatt minden aranynál többet ér az erény, s a legfőbb jónak ethikai-eszméje hatja át egész lényét és rendszerét. A morál történetében korszakalkotó a keresztyénség és a reformáció. Neki köszönjük az élet komolyabb felfogását, a személyes felelősség tudatát s az erkölcsi személyiség mélyebb fogalmát. Az újabb korban Kant a morál újbóli fölépítője és rendszerezője a maga felséges erkölcstörvényével és kötelesség-fogalmával s személyes erkölcsi érzületének bensőségével és tisztaságával. A morál története annak legfényesebb apologiája s az erkölcsi eszme hirdetői jellemerős és tette-kész geniuszok.

Közelebbről a második és harmadik tanulmány foglalkozik „*a modern élet erkölcsi indokaival és ösztönző erőivel*“. A modern életet bizonyos energikus tagadó irány jellemzi az érzékfölötti renddel s annak dolgaival szemben. Háttérbe szorítja a vallást s meggyöngíti a morális érzületet. Pedig a vallás alapjainak megingatása maga után vonja a morális értékek csökkenését is. Modern életünk hibája az is, hogy egyoldalúan individuális és intellectuális jellegű. Pedig többet ér a szív tisztasága s az akarat energiája az értelem világosságánál. Modern mechanikus életünkben az ember „lélek nélküli eszközzé“ sülyedett. A szabadság és az igazság eszméivel kell újból megtöltenünk az ő lelkét. Gyönyörűen fejtegeti a szerző bővebben e kérdést „Wahrheitsgehalt der Religion“ 1901. cz. művében.

Encken művének egyik legszebb része az ő jénai egyetemi ünnepi beszéde „*az új század hajnalán*“. A XIX. század a munka százada s abban az ember a munka hőse, mely úrrá és szolgálává teszi az embert egyaránt. A kultur-munkának büszke épülete emelkedett föl szemünk előtt, a melynek pillérei a társadalom és a történelem. Annak nyomában fakadt a nemzeti eszme erősebb kifejlődése s a gazdasági állapotok föllandulása. A kultura e történeti-társadalmi jellegének az ember életmódja is megfelel. A való élet s a reális positiv ismeretek érdekelnek bennünket. A múlt század életművének legnagyobb alkotása az államművészet. Bajunk az, hogy a munka és az emberi lélek közötti viszonyunk meg nem tisztult. Így hát a XX. századba új és meg új problémákkal lépünk át.

A következő tanulmány „*a kisebb nemzetek jelentőségéről*“ szól s itt közelebbről a szerenesétlen finn nemzet kulturáját ismerteti.

Ennyit általánosságban a morál és a világnézet belső történetéből. A többi tanulmányok személyes természetűek. Így sorra ismertetik a további tanulmányok Aristoteles itéletét az emberekről, Goethét és a bölceletet, Fichtét és korunk feladatait, Fröbelt, mint benső kulturánk előharczosát, Fichte H. I. emlékezetét, Runeberg világnézetét, Seebeck életképét és Steffensen világfelfogását. De azért a tanulmányok is szerves összefüggésben és bizonyos benső kapcsolatban vannak egymással.

Igen tartalmas a *Goethéről és a bölceletről* szóló tanulmány. A költők fejedelme távol állott az iskolaszerű, hogy úgy mondjuk: czegéres bölceletről, de hiva volt a tisztán emberies érzésnek és gondolkozásnak egyaránt. Egyéni létünk emelése s az élet és alkotás termékenysége jellemzi Goethe bölceletét. Nála a természet nem más, mint szüntelen élet és alkotás, s a látható világ a láthatatlanak képe és symboluma. Isteni célgondolatok, erő és rend hatják át a világot, a melyben tehát helye nincsen a mechanikus jellegű materialismusnak. Goethe szerint a lét s a fejlődés örökös kontinni-

tásban van s a világfejlődés folytonos elkülönítés és összekapcsolás. A művészet az élet ereje, a melynek világánál minden valódi alkotás a szellem és a világ örökös harmoniája. Minden ízében tárgyias gondolkozásának központját az ethikai feladatok és értékek képezik, a mi Goethének a valláshoz való pozitív viszonyát is vonja maga után. A vallás emelje és ne gyöngítse az embert a maga munkásságában, a minnek célja az igazság és a szabadság magasabb egysége. Szellemi életünk legújabb történetében melléje csak Luther és Kant helyezhető. Igen tartalmasak a Fichtéről és Fröbelről szóló tanulmányai is.

A további értekezések és tanulmányok „*a vallási és vallásbölcseleti problémák*“ köréből valók. Így mindjárt az első a bölcséletnek korunk vallásos mozgalmaihoz való viszonyát illeti. A kultura benső megrendülése vezette újból a valláshoz az embereket. A sok kutatással járó egyéni reflexió megfelejtkezett a belső élettartalomról. Szellemi krízis előtt állunk. A kultura minden fényt, a vívmányok nagy száma s a technikai és intellectuális erő nem elégti ki többé az embereket. Szellemi lényének megóvására törekszik az ember minden téren. Az egyházi tanrendszer merevsége itt nem elégséges. Igazabb és mélyebb élettartalom után vágyódik mindenki, s ebben a vallásnak segítségére van a bölcsélet-is. Itt azonban a makrokosmikus felfogás helyére a mikrokosmikusnak s a metaphysika helyére a pszológiának kell lépnie. Közelebb kell hoznunk az ember eszét a szívéhez s elméleti értelmét az ő gyakorlati értelméhez. A vallási igazságnak universalis, tényleges és történeti jellegűnek kell lennie. A vallás nem más, mint a szellemnek teljes öntudatra való ébredése s a lélek mélyének helyes felfogása. Szabadság és igazság lelke a vallásnak, problémája a bölcséletnek s legfőbb értelme az emberi létnek. Mert hát a vallás alapfeltétele a békés emberi együttlétnek, a kultura haladásának, a jog- és a morál tekintélyének s az emberi társadalom egészségességének.

Az a gondolatmenete „*a modern ember és vallás*“ cz. tanulmányának is. Múlt századunknak, mint a munka századának épen a munkában van az ereje s a gyengéje. A modern technika és a modern tudomány teljesen átalakította az emberi életet. Ma a kultura hordozója a történet-társadalmi együttlét. Egyéni életének mélyítésére és helyesebb értelmezésére törekszik minden téren az ember. Ebben segítségére jó a vallás, mely a férfias, heroikus gondolkozás és tetterő hű kifejezője és fejlesztője. A kultura nem teszi feleslegessé a vallást, sőt inkább annak első rangú érdeke a kulturához való pozitív viszonya. A vallásos érzés újból fogva tartja az embereket, s a vallás hatalma a kultura érdekeit is szolgálja. A vallás és a kultura benső életegységén épül föl egészséges egyéni és társadalmi élet most és mindenkoron.

„Ujabb áttekintése a világtörténetnek“ cz. tanulmányában behatóbban ismerteti a szerző *Willmann O.* jeles pädagógusnak „*Geschichte des Idealismus*“ cz. nagy művét. Langénak a materialismust történetkritikai alapon tárgyaló nagy műve óta gyakrabban is tettek kísérletet egy nagyobb probléma világánál áttekinteni és megítélni az emberiség világtörténeti életét. Az idealizmus történetének egységes bölcséleti felfogására törekszik szigoruan kath. egyházi alapon. Főtétele az, hogy erős és valódi szellemi élet idealizmus s az azzal szervesen összefüggő vallás nélkül nem is képzelhető. „Maga a történet egy történetfeletti reális valóságra utal s ez ismét a történelemben lesz nyilvánvalóvá.“ Az idealizmus szerinte „az a gondolatirány, a melynél az eszmének, a mértéknek, a formának, a célnek s a törvénynek ideális elvei határozzák meg az isteninek az emberihez, a létnek az ismerethez s a természeti világnak az erkölcsihez való viszonyát.“ Az eszméknek és az idealizmusnak e szerint 3 funkciója van, ú. m. összekapcsolják az egységet a többséggel, a létet az ismerettel s a természeti világot az erkölcsi világgal. Az idealizmus álláspontján a való világ tele van isteni célgondolatokkal, s örök javak megvalósítására törekszik. Ezzel a bölcsélet benső viszonyba lép a vallással, sőt a valódi philosophia az igaz vallással azonos. Az idealizmus teljessége a keresztyén vallás, s tudományos alakját tekintve Ágoston és Aquinói Tamás rendszere.

Willmann műve 3 kötetben öleli föl a tananyagot, a melynek elseje az igazságnak a keleten és a klasszikus ó-korban való előkészítését, másika annak az őskori és középkori keresztyénségben való beteljesedését s harmadika az újjabkori küzdelmeket ismerteti.

Szerző szerint a görögök oly annyira a vallás által vannak áthatva, hogy alig ismerünk rá a kultúra és a művészet ismert művelőire. A görög idealizmus tudományos vezéralakja Pytagoras, Platon és Aristoteles, úgy azonban, hogy itt is a vallásos gondolatirány a domináló. „A theologia Platon egész rendszerének a magva és koronája.“

A második kötet az ó- és középkori keresztyénséget, mint az universalis jellegű vallást ismerteti. A keresztyénségben a vallás törvényszerű, mystikus és spekulatív jellege a legbensőbb harmóniában egyesül. A keresztyénség universalis jellege kívánja meg a bölcséletet, mivel a ker. gondolkozás nem csupán az üdvismeretre, hanem az igazságra általában irányul. Ebben az értelemben a keresztyénség az egész világtörténet köz- és célpontja s a ker. bölcsélet az igazság után való törekvés teljessége. Az antik és a ker. bölcsélet úgy viszonylanak egymáshoz, mint ész és hit, szabadság és megkötöttség, sejtelem és teljesség, előidő és valóság. Az őskor. bölcsélet klasszikus kifejezője Augustinus, s a középkorinak Aquinói Tamás. Augustinus e legnagyobb ker. bölcselőben a legbensőbb-

ben egyesül a keresztyénség mystikus, spekulatív és törvényszerű historiai jellege, a kinek rendszere „az új szövetség metaphysikája.” Benne a keresztyénség substantiája valósult meg a maga egész teljességében.

A scholastika klasszikus typusa Aquinói Tamás, a kinél „alles befriedet, massvoll und harmonisch.”

Már itt is megjegyezzük, hogy Willmann nem domborítja ki eléggé a keresztyénség világot meggyőző és átalakító erejét. Nála az emberi történet inkább egy csendes eposz, mintsem egy mozgalmas dráma. Ez állásponton a modern eszmevilág csakis „az igazságtól való teljes eleséssel” lehet azonos. Közelebről a reformatió, mint puszta „hitujítás” „gyökere a felvilágosodásnak és mereven önző megszakítása a történeti kontinuitásnak.” Érzéke sincs a szerzőnek a protestantismus mozgó szellemi erői iránt. Mert hát annak anyagi elve (hit által való megigazulás) megszakítja a vallás és az erkölcsiség benső összefüggését s ezzel elvágja a sociáletika útját, s annak alaki elve (írás) megszünteti a tradíciót, az egyházi történetet s a ker. ethost.” Így hát a protestantismus Willmann szerint minden ízében „történetellenes ugrás”, „nagyszerű tévedés”, „a tekintélyhit elleni lázadás.” Egyedül Aquinói Tamás bölceletében látja „az idealismus pozitív megújulását.” Mint látjuk *Janssen dogmák történetírása* vesztegette meg Willmann nagy szerűen idealistikus felfogását az egészben és a részletekben.

Egy függelékben „a bölceleti műveltség emelésével” foglalkozik a szerző. A bölcelet a szellemi élet összefoglalója, mélyítője és megerősítője, s mint ilyen, a gondolkodás iskolázatója s a logikai törvények biztos kezelője. Az azzal való behatóbb foglalkozás méltó az emberhez, mint emberhez. Egy Platon és Kant gondolatának és problémáinak tartalmával és hatalmával kell megismertetnünk a bölceleti oktatásban az ifjúságot, mivel azok zsinormértékül szolgálhatnak annak gondolkodására és akaratelhatározására egyaránt. Árt a bölceleti buzgalomnak a mai felekezetieskedés. Pedig a bölcelet emberi lényegünk lemélyebb szükségleteiben és feladataiban gyökerezik. Alapos bölceleti műveltségre van szükségünk emberi életünk mélyítése és megerősítése tekintetében.

E gondosan válogatott s egyesesen összeállított értekezések és tanulmányok sorozatát egy teljesen megbízható tájékoztató jellegű tárgymutató zárja be. A mélyebb bölceleti és pedig vallás- és erkölcsbölceleti problémákat fejtegető művet melegen ajánljuk művelt olvasó közönségünk szíves figyelmébe.

Dr. Szlávik Mátvás.

Dino Compagni krónikája.

Dino Compagni: Krónika 1280—1312 (Cronica di Dino Compagni delle cose occorrenti ne' tempi suoi). Olaszból fordította, korrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátta: *Rácz Miklós*. Brassó, 1902. Kiadja a „Brassói Lapok” nyomdája. (*Középkori krónikások*. Szerkeszti *Dr. Gombos Ferencz* Albin. II. Dino Compagni.) 8° 200 oldal.

A „Középkori krónikások” nemrég megjelent II. kötete Dino Compagni krónikájának magyar fordítását tartalmazza *Rácz Miklós*-tól. Az a meleg fogadtatás, melyben az első kötet (Paulus Diaconus) részesült, mutatja, hogy a vállalat időszerű; a fordítandó krónikák kiválasztásánál azonban, — szerény véleményünk szerint — a fősúly a magyar történeti vonatkozásaikra volna helyezendő; egyelőre tehát csakis olyan krónikákat kellene a sorozatba felvenni, melyek akár Magyarország területének a honfoglalás korát megelőző történetével, akár a szorosabb értelemben vett magyar történelemmel valami összefüggésben, vonatkozásban állanak. (V. ö. Paulus Diaconust a longobardokról, Toursi Gergelyt a hunokról, Menandert és Theophylactus Simocattát az avarokról stb.) Ilyen szempontból Dino Compagni reánk teljesen közömbös, ámbár abszolút becsét egyetemes történeti szempontból kétségbe vonni nem lehet.

Dino Compagni (1260—1324) tulajdonképen Firenze történetírója volt, de a város történetének keretében kiterjeszkedik Italia történetének főbb eseményeire is. Ő az 1280-tól 1312-ig terjedő korról ír, arról a korról, melynek eseményeiből, benyomásaiból merítette ihletét Dante. „Dino krónikája történelmi ábrázolása Dante költői allegoriájának”, ugyanmilyra, hogy Dantét Dino nélkül sokszor meg sem lehet érteni; mindkettő fehér guelf, híve a pápaságnak és császárságnak. Dino mint történetíró már nem „középkori krónikás”, mint pl. kortársa Villani; nála az események elbeszélésénél a főszempont nem az időrendi egymásutániság, a chronologiai sorrend, hanem a tartalmi összefüggés; mai értelemben vett pragmatikus előadást azonban még ne keressünk nála; ő csak akkor hiteles, mikor közvetlen értesülés alapján, tehát mint szem-, vagy fültanú ír, de azonnal zavaros, mihelyt másodkézből merít.

Krónikája egyébiránt három könyvre oszlik. Az I. könyv 1280—1300-ig adja az előzményeket; a II. könyv 1300—1303-ig a guelf párt megoszlását, a fehérek bukását, a bonyodalmat foglalja magában, a III. könyv 1304—1312-ig a feketék párturalmát, s VII. Henrik megérkezésébe helyezett reményt tárgyalja.

A fordítás alapjául a Del Lungo Isidoro-féle szövegkiadás szolgált, a mit csak helyeselnünk lehet; magára a fordításra nézve azonban — bár általában véve sikerültnek tartjuk — van néhány észrevételünk. Így pl. a fordításban néhol hiányt vettünk észre;

mint I. 19., hol kimaradt a következő mondat: „Più volte lo mandarono Padovani a domandare“.

II. 1. „Divisi così i cittadini di Firenze“; a fordításban (87 l.) nincs meg a „di Firenze“.

II. 9. „Venne il detto messer Carlo nella città di Firenze domenica a di 4 di novembre 1301;“ a fordításból (95 l.) hiányzik a datum; a margin levő évszám csak tájékoztató.

II. 14. (Magyar ford. 101 l.) kimaradt „Lucchesi“.

II. 25. (ford. 115 l.) Több név hiányzik.

III. 10. Nincs meg a következő két mondat fordítása. „Molto fu bello a vederli con segno di pace stando schierati;“ és „A casa Carlettino de' Pazzi rimasono molti gentiluomini per ricogliere loro, e per danneggiare i loro nimici che scorrevano loro dietro, e più non li sequitarono“.

Hibás fordításokra is akadunk. Igy I. 17. (ford. 69 l.): „Giano e suo legnaggio si parti del paese;“ a fordításban: „Giano családja eltávozott a vidékről;“ kimaradt az „és“, a mi nem lényegtelen.

I. 25. „Alcuni dissono il messer Andrea n'avea avuti fiorini quattromila;“ a fordításban (83 l.): Azt mondják, hogy ez az Andrea új 5000 forintot kapott ezért. Négyezer helyett!

III. 3. „La congiura di messer Corso pur parlando sopra mano“; ford. (129 l.): „Míg Corso úr összeesküvése kéz alatt suttogott“ stb. S ugyanez a kifejezés II. 14. (ford. 101 l.). Sopra mano = apertamente, azaz: nyíltan; kéz alatt: sotto mano.

II. 19. „E l' una linea era di lunghezza braccia venti in apparenza“; a hol a „braccia“-t öl-nek fordítja (107 l.), könyök, vagy rőf helyett.

II. 12. „Cappella di San Bernardo“ nem „Szent Barabás kápolnája“ (ford. 99 l.).

III. 17. „Ma con molto sospetto“; — sospetto nem óvatosságot (ford. 149 l.), hanem gyanakodást jelent.

III. 11. „Tra i religiosi“, inkább „szerzetesek közé“, mint papok közé“, (ford. 142 l.) Del Lungonál is (II. 303 l. jegyzet) tra i religiosi = ne' conventi.

II. 4. A szövegben előforduló „Sanesi“-t (sienaiak) bolognaiaknak fordítja (89 l.), a mi tartalmi szempontból helyes ugyan (V. ö. Del Lungonál II. 137 l., ki azt mondja, hogy a szöveg itt meg van rontva), de a fordítónak ragaszkodnia kellett volna a szöveghez.

Többször említi a „gonfaloniere di giustizia“-t (pl. II. 5. 18), pedig jelentését magyarul is visszaadhatta volna, mint azt néha teszi is (pl. II. 15. 102 l.).

A tulajdonneveket helyenként hibásan adja; mint pl. I. 22. (ford. 79 l.) Ricovero de Cerchi-t ír Ricoverino, Naldo Gherardit Naldo Gherardini helyett.

II. 17. „Messer Giovan di Celona“ a fordításban (69 l.) „Giovanni de Chalons úr“; vagy tartotta volna meg a szövegben levő alakot, a mi jobb lett volna, vagy pedig egészen francziás alakot használt volna.

II. 5. „Girolamo di Salvi del Chiaro“ a fordításban (90 l.) „Girolamo del Salvi di Chiaro“.

II. 15. Orlanduccio Orlandi a fordításban (102 l.) Orlando Orlandi.

E néhány észrevétellel korántsem akarjuk a fordítás értékét kisebbíteni, mely lelkiismeretes munka eredménye, miként a Dino Compagni életét és korát tárgyaló bevezetése (7—43 l.) is azt mutatja, hogy a fordító szeretettel dolgozta ki feladatát. Az a kár, hogy a kötetben aránytalan sok sajtóhiba fordul elő; és mintha az első kötetnek csinosabb nyomdai kiállítása lett volna!

Dr. Lukinich Imre.

KÜLÖNFÉLÉK.

Közel száz esztendeje, hogy folyóiratunk hasonló nevű őse, *Döbrentei Gábor* „Erdélyi Muzem“-a megindult, mint első tudományos folyóirat hazánkban.

Irodalomtörténeti érdekű az az előfizetési felhívás, melyet ennek érdekében a szerkesztő Erdély főuraihoz intézett s melyet az alábbiakban (az eredeti orthographiát megtartva) egykorú nyomtatásból közlünk.

Az Erdélyi Muzéum'

kiadása eránt való Plánum.

Ajánlva e' következő nagyméltóságú, nagyságos, személyeknek, a' kik hazájokat szeretik, és abban a' tudományok' elterjedését óhajtják.

Nagyméltóságú gróf *Losonczy Bánffy György*, Erdély főigazgatója, ő excell.

Nagyméltóságú *Mártonfi József* a' r. anyasz. egyház püspöke, ő excell.

Nagyméltóságú *Babb János*, az egyesült görög val ás püspöke, ő excell.

Nagyméltóságú gróf *Teleki Lajos* stáuum praesidens ő excell.

Nagyméltóságú gróf *Haller Gábor* főprovincialis comisarius.

Nagyméltóságú gróf *Kemény Sámuel* a' m. kir. tábla előlülője, ő excell.

Nagyméltóságú báró *Daniel Istvánné* szül. gróf *Mikes Anna*, ő excell.

Nagyméltóságú gróf *Eszterházy Jánosné*, szül. gróf *Bánffy Ágnes* ő excell.

Méltóságos gen. gróf *Bethlen Pálné*, szül. *Kemény Krisztina*.

Méltóságos gróf *Haller Zsigmondné*, szül. gróf *Toldalagi Krisztina*.

Méltóságos gróf *Haller Jánosné*, szül. gróf *Nemes Zsuzsánna* ő nagys.

- Méltóságos gróf *Bethlen Ádámné*, szül. gróf *Gyulai Katalin* ő nagys.
 Méltóságos gróf *Gyulai Ferenczné*, szül. mélt. *Katsándy Zsuzsánna*.
 Méltóságos gróf *Gyulai Sámuelné*, szül. báró *Bornemisza Borbára*.
 Méltóságos gróf *Bethlen Gergely*, camerárius és gub. consil.
 Méltóságos gróf *Mikes János*, camerárius és gub. consil.
 Méltóságos báró *Bánffy László*, camerárius és gub. consil.
 Méltóságos gróf *Teleki László*, camerárius és a' Felsőg. m. k. tábla bárója.
 Méltóságos báró *Nalátszi József*, emeritus főispán.
 Méltóságos báró *Teleki Domokos*, Torda vármegyei főispán.
 Méltóságos gróf *Teleki Mihály*, camerárius és főtiszt.
 Méltóságos gróf *Vas Sámuel*, camerárius.
 Méltóságos *Sándor Mihály*, csiki főtiszt.
 Méltóságos *Bisztrai József*, Leopold rendjének kis keresztese, és fogarasi főkapitány.
 Méltóságos *Katona Zsigmond*, Kővár vidéki főkapitány.
 Méltóságos báró *Apor József*, abbás és kolozsvári plébánus.
 Méltóságos gróf *Bethlen Farkas*, camerárius.
 Méltóságos gróf *Gyulai István*, camerárius.
 Méltóságos gróf *Nemes Ádám*, camerárius.
 Méltóságos báró *Jósika János*, camerárius, és kir. tábla assessora.
 Méltóságos báró *Jósika Miklós*, cam. és fő-strázsamester.
 Méltóságos *Horváth Dániel*, fő-strázsamester.
 Méltóságos gróf *Vas Miklós*.
 Méltóságos *Kenderessy Mihály*, gubern. secret.
 Méltóságos *Petrevityi Horváth Miklós*, a' kir. tábla assess.
 Méltóságos *Fekete Ferencz*.
 Méltóságos gróf *Bethlen Imre*, camerárius és Küküllővármegyei administrator.
 Méltóságos ifj. gróf *Teleki József*, camer. és a' kir. t. assess.
 Méltóságos báró *Bornemisza József*.
 Méltóságos gróf *Csáki József* úr.
 Méltóságos báró *Wesselényi József*, camer. és gub. concipista.
 Méltóságos *Cserei Miklós*, a' kir. tábla assess.
 Méltóságos *Székely Mihály*, assessor.
 Méltóságos gróf *Teleki Pál*.
 Méltóságos ifj. báró *Wesselényi Miklós* úrfi.

Bizonyosan tudják Excellentiátok, Nagyságtok, milyen hasznos lehetne a' nemzeti Literaturának, a' tudományoknak nálunk való közönségesebb elterjesztésére egy olyan periodicus, vagy folyó Irásnak jó móddal való megindulása, melyben minden hozzá tartozó Tag, a' maga tehetsége szerent adná Munkájit. Ez lehetne az a' központ, hol mindeniknek vélekedése, tudományos igyekezete egybe-találkozna, 's az Egészre kiszéledne. Tekintsük-meg a' külföldeket, mindenütt jelennek-meg illy Munkák, miólta a' tudományok közöttök inkább elterjedtek. Tsak a' Német földön hány város nints, melyből tudományos ujság indul! Nálunk egy sintsen! — Kezdődtek néhányak, elmultak. A' nemzeti nyelv' mívelése a' miatt nem halad, pedig a' nélkül későn, korán elenyészünk. Azokat a' könyveket-is, mellyek nyelvünkön kijönnek, nem esmerhetjük, mivel kijövetelek mivoltok felől való esmertetőjek, egy tudományos Ujságunk, nintsen.

E' nemes Magyar kis Haza Fő Méltóságainak, Szeretőinek, eleibe terjesztem a' planumot, mellyen az Erdélyi Muzéum épülni akar. Hazai buzgósággal kérek engedelmet.

A' Magyar Országiak némelly szép lépést tettek nemzeti Literaturánk mellett. A' tanúltak néhányaktól serkentetnek. Tettek az Erdélyiek-is. De legyen különösen Erdélyé az, hogy egy tudományos periodicus ujságot, hazafiúi indulatból elésegített, sokan jól érezik Erdély fiai között, millyen szép a' Haza Köz Jovát elésegíteni! Az Erdélyi Muzéum, alkalmatosságot szolgáltatván annak megmutatására, hazai szeretettel kérem Excelléntziátokatt, Nagyságtokat, ne hagyják füstbe menni igyekezetünket, mely meg-lészen ez áldozat nélkül. Szép példáink vagynak, hogy a' Magyar a' Köz Jót elésegítette. Ez-is az léssen.

Az Erdélyi Muzéumnak tárgyai ezek lennének: Az eddig kijött Magyar Könyveknek recenséálatása, 's ez által megvizsgálása annak, mitsoda tudomány nemben, mennyit haladtunk, hol nem tettünk még semmit? — Hires tanúlt embereknek élet' leírása. — Az Olasz, Frantzia, Anglus, Német Poéták, más Tudósok' Munkáinak, azok Literaturájának rövid esmérteése. — A' külföldi tudós ujságokból a' jobb könyveknek kimutatása. — Hazai, tudományos culturabéli elemenetek. — A' Poesis-némelly nemeinek theoriaji, 's ezeknek más nyelvekből fordítások által, vagy eredeti munkák által, példák. — Költemények. — Erköltsi Elbeszélések. — Rövid útazások. A' legnevezetesebb találmányok.

Nem akarunk mindazonáltal ezekből, sokat ígérni, mert inkább szeretnénk, hogy a' közönséget, a' Haza megelégedhetne igyekezetünkkel, minekelőtte valamit ígértünk volna. Excelléntziátoknak, Nagyságtoknak, megmutatni mire kérem óltalmokat, kötelességemnek kellett tartanom.

Az Erdélyi Muzeum eleinte tsak minden fertály esztendőben jönne ki, a' jövő 1811-dik esztendő Januariusával kezdődvén, 8—10 árkusokban; 's a' mikor lehetne, vagy egy Erdélyi vagy egy Magyar Országi Hazfinak (így!) mejjképével.

Annyi áldozatért esedezem Excelléntziátoknak, a' mennyivel két kötés, kinyomtattathatnék, 's pappirosba béborittathatnék. A' Kolosvári Lyceum Könyvnyomtatója 10. árkosért, 5000. exemplárra 400. Rforintot kér, 's így két kötésért 800. Rforint lenne szükséges. Ezen hazafiúi áldozat által a' Munka folyamatba jöven, későbbben előre fizetéssel kívánnám folytatni. A' midőn a' 800 Rforint az exemplárok el-adásából bójönne, a' Summa ezen igyekezet nemes Elősegítőivé lévén, arra kérem alázatosan Excelléntziátokat, Nagyságtokat, hogy két jutalom kérdésre tétetnék-fel, melyeket a' Nemzeti Literaturára nézve legjobbaknak lehetne találni.

Azon tanúlt Hazafiak, a' kik az Erdélyi Muzéumba munkákat fognak adni, ezek: Erdélyben mélt. gub. secr. Kenderesi Mihály ur,

t. prof. Szilágyi Ferentz ur, mélt. camerarius és major nagyajtai Cserei Farkas ur, t. prof. Tompa János ur, t. prof. Köteles Samuel, t. káplán Zombori József, t. prof. Karátsoni Samuel, t. Elekes János ur, t. prof. Szabó Samuel urak, 's Literaturánk' érdemes Veteranussa, mélt. Aranka György. Magyar Országról pedig tek. assessor Kazinczi Ferencz, tisz. Kis János, Reményilem fognak többenis találkozni.

A' Tudományokat ápolgatni, a' Hazán segíteni, szent érdem.

Excellentziátoknak! Nagyságtoknak!

tisztelője

O Andrásfalván Julius 20-dikán.

1810

Döbrentei Gábor

ifju gróf Gyulai Lajos nevelője.

Közli: Sz. L.

Dicsőítő vers Kemény Jánosról.

Az alább közlendő néhány versszak szerzőjéről a nevének kívül semmit sem tudunk, de a költeménynek így is meg van a kortörténeti értéke, mert mutatja, hogy az erdélyi közvélemény milyen mélyen átérezte II. Rákóczy György szerencsétlen lengyelországi hadjáratának jelentőségét, s részvétellel fordult a tatárfojgságban sinlődők, így Kemény János felé, buzdítva őket sorsuk türelmes elviselésére.

A vers az eredeti fogalmazványban maradt fenn, de kár, hogy annyira rongált állapotban, hogy némelyik sor az érthetlenségig csonka; közlését azonban még így sem tartjuk fölöslegesnek. A vers így hangzik:

„Authore *Sigismundo Felvintzi* de eadem.
Laudetur Sanctissimum Sacramentum.

1. Kemény János urához hűségért,
Édes nemzetéhez való szeretetért,
Nemzetének . . . üt tatár rabságokért
Úr s haza háládók legyetek (jó tétért) ily jóért.
2. Háládó lesz bizony világ hangos nyelve,
Mely által mindenütt lesz vitézi neve.
Napkeletől fogvást nyugottig hirdetve,
S haza szeretőknek (például feltéve) tükörül feltéve.
3. Hazájáért halált Brutus is szenvedé,
Sorsvetéstül arra de kénszerítettett,
Kemény János pedig elhadni nemzetét
Szánván szabadcsággal . . . zen nőt.

4. Csergesd bátron vitéz úr kodot
 Férfi szívvel szenvedd kemény fogságotod,
 Isten, Urad s Házod által szabadeságot,
 Ez földön jó hírt várj, s égben boldogságot“.

(Eredetije gr. Bethlen Bálint aranyos-gyéresi levéltárában.)

Közli: *Dr. Lukinich Imre.*

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának 1903. évi működése.

A mióta a közoktatásügyi kormány az ország területén levő múzeumok és könyvtárak ügyét melegebben karolta fel, módot és alkalmat adván a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsával összhangban munkálva kulturális életünk ama nagyjelentőségű tényezőit rendszeres erkölcsi és anyagi támogatásba részesítse: könyvtáraink és múzeumaink elárvult intézményei lassan-lassan új életre kezdenek kelni. Még csak alig néhány éve, hogy e téren rendszeres munkásság folyik, máris érezhető annak jótékony hatása. Hátha még az ügy érdemének megfelelő mértékben nyerhetnének könyvtáraink és múzeumaink támogatást, minő kiszámíthatatlan közművelődési és erkölcsi előmenetelt várhatnánk.

Ma, a midőn a kor anyagias irányzata a közművelődési célú társadalmi tevékenységnek nem nagyon kedvez s midőn a harczot mégis a szellemi fegyverekkel kell megküzdeni: az államnak mentől nagyobb mértékben kell meglevő kulturális intézményeink s ezek között könyvtáraink és múzeumaink támogatására sietni. Kulturális intézményeink között ezeknek van a legközvetlenebb és természetszerűleg legnagyobb hatásuk, mi természetesebb ennél fogva, mint hogy ápolásuk és fejlesztésük is elsőrangú közművelődési érdek. Mi nem dicsekedhetünk több százados múltú könyvtárakkal és múzeumokkal, hol a kulturális életnek szellemi termékei, kincsei mintegy rétegekben rakódtak le; de van ezen a földön ezeréves múltunk, van történelmi erős érzésünk, voltak mindig szellemi kiválasztottaink, s akadt mindig múzeális törekvéseinknek is egy-egy titkos ápolója. Szóval biztos alapra építhetünk és kétségkívül a legszebb kulturális célú szolgáljuk, a midőn könyvtáraink és múzeumaink ügyét munkáljuk.

Az itt érintett szempontok nagyban emelik annak a munkásságnak értékét és mindenként teljes figyelemre méltatják azt a felmutatott eredményét is, melyet a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa a gondozásukra bízott közművelődési intézményeink ápolásában és fejlesztésében évről-évre tanúsít.

A Tanács 1902—1903. évi (II.) jelentése során legelsőbbben is arról győződünk meg, hogy magának a könyvtárak és múzeumok sorsának istápolására alakult s nem is olyan régi keletű testület szervezete még csak a kiforrás stádiumában van. Ez különben minden rendes fejlődésű intézménynél természetesen folyamat; annál inkább pedig egy olyan országos jellegű testületnél, mint az Országos Múzeum és Könyvtárbizottság, mely annyi különféle és speciális fejlődésű kulturegyletnek érdekeit van hivatva egységes irányban fejleszteni. Nem lehet tehát szokatlan, sőt természetesnek tartjuk, hogy a Tanács néhány évi működése után a gyakorlat követelményeinek engedve, javaslatával a régi szervezet oly módú módosítását indítványozta, mely által az „Országos Múzeum és könyvtárbizottság” „Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségé”-vé alakult át. Az Országos Szövetségnek emez új szervezete 12 szakaszban körvonalozza a testület hatáskörét, tevékenységének, munkásságának irányát és módját, melyben a képviselt összes társadalmi, közművelődési intézmények a legegyszerűbb módon nyerhetnek érdekeiknek megfelelő előmozdítást. E szabályzat a II. jelentés keretében teljes szövegében közölve van. Ugyanitt olvashatjuk az Orsz. Múzeum és Könyvtárbizottság múlt (1902.) évi közgyűlésének jegyzőkönyvét s az 1903. évben kiosztott segélyekről szóló kimutatást is.

E kimutatások nyomán konstatalhatjuk, hogy a népkönyvtárak és nem tudományos jellegű gyűjtemények segélyezésére a segélyezési javadalomból 21,900 koronát, az Országos Tanács javadalmából pedig 3000 koronát fordítottak, melyből 17 népkönyvtár és gyűjtemény nyert segítséget.

A tudományos jellegű közgyűjteményeket egyenes segélyezések és kutatások támogatása által gyarapította a Tanács. És pedig segélyezésekre 41 tétel alatt 60,350 koronát, a kutatások támogatására 4000 koronát utalt ki. Beszerzésekre 16,500, rendezési munkálatokra pedig 5500 koronát költött.

A népkönyvtárak szép gyarapodását az Országos Tanács felügyelete alá tartozó népkönyvtárak jelentős száma jelöli, mely immár 127-re emelkedett. E könyvtárak egységes szabályszerű kezelését a nép- és vándorkönyvtáraknak a jelentésben található szabályzata írja elő. Ugyancsak e jelentés keretében megtaláljuk a Tanács segélyével létesített vagy fentartott népkönyvtárak állapotának statisztikai összeállítását is.

Általában el kell ismernünk, hogy a könyvtárak és múzeumok ügye hova tovább mindinkább méltóbb és megfelelőbb gondozásban részesül s a legtágabb körben felkeltett érdeklődés a Tanács jótékony munkálkodásának egyik legszembevetőbb jele. A megkezdett úton immár csak haladást remélhetünk és várhatunk s ha a kormány megfelelő anyagi támogatása mellett s az intéző körök odaadó

buzgalma vezeti a könyvtárak és muzeumok nagy kulturjelentőségű ügyét, munkássága nyomán erős szellemi s erkölcsi újjászületést várhatunk.

—a.

Fadrusz emlékezete.

Fadrusz János halála után az E. M. E. ig. választmánya részvéttáviratot intézett a művész özvegyéhez, a ki azt meleghangú levélben köszönte meg.

A dicsőemlékű művész kegyeletét hirdető eme két levelet közöljük az alábbi sorokban.

1. Az E. M. E. részvéttára:

Igen tisztelt Nagyságos Asszonyunk!

Az a pótolhatatlan nagy veszteség, mely művészetünket, hazánkat és első sorban Nagyságodat érte, lánglelkű művésziünk oly korán bekövetkezett megdöbbentően gyászos elhunytá által — mélyen meghatotta az Erdélyi Múzeum-Egyletet is, annak az országrésznek fővárosában, melynek egyik legfőbb büszkesége, a halhatatlan művésznak örökszép alkotása — a Mátyás-szobor.

Ennek a mélyen érzett részvétnak adott kifejezést az Egyesület, midőn f. hó 4-én tartott ig. vál. ülésén a dicsőemlékű művész kegyeletos emlékezetét és korá elhunytá felett érzett mélységes fájdalomtá jegyzőkönyvébe iktatta, és az elnökséget megbízta, hogy fájdalmas részvétét Nagyságod előtt is tolmácsolja.

Nagyságos Asszonyunk! Jól tudjuk bár, hogy a Gondviselés útjai kiszámíthatatlanok, s a szellemileg halhatatlanok is alá vetvék a természet örök törvényének, a múlandóságnak; de midőn a kérelhetetlen végzet e nagy veszteséget oly korán és kegyetlenül ránk mérte: vigasztalást nyújtani, kik magunk is vigasztalhatatlanok vagyunk, nem vagyunk képesek, csupán a fájdalomban kívánunk osztozni Nagyságoddal és kérjük a Mindenhatót, hogy adjon Nagyságodnak lelki és testi erőt annak a vallásos hitbe vetett bizodalommal elviselésére s az ő előttiink is drága, kedves emlékének (mely immár az egész nemzeté és történelemé), kegyelettel ápolására.

A halhatatlan nagy szellem emlékezete pedig legyen áldott és éljen közöttünk örökké.

Mély tisztelettel vagyunk

Kolozsvárt, 1903. nov. 6-án.

Szamosi János,
alelnök.

Szádeczky Lajos,
titkár.

2. Fadruszné válasza :

Mélyen tisztelt Uraim! A midőn a nekem legdrágábbat és mindene-
met, az én uramat elvesztettem, kegyetek is felkerestek vigasztalásukkal.

Nekem, a kinek már csak az én drága uram emlékezete maradt,
ha nem is szünteti meg fájdalمامat a meleg és igaz részvét, de enyhü-
lést ad, látván, hogy a kik férjemet ismerték, azok mind mind szer-
rették, becsülték őt, ragaszkodással voltak hozzá.

Tudom és hiszem, hogy az ő emléke műveiben tovább fog élni,
de jól esik szívemnek az is, hogy neki, mint embernek, emléke nem
fog a lelkekben elenyészni.

Ismételten köszönve kedves és szép vigasztaló sorait, melyeket
örök emlékül megőrzök és Isten áldását kérve mindnyájukra, vagyok
hálatalt szívvel

Budapest, 1903. nov. 14.

Fadrusz Jánosné.

Új könyvek.

Aischylos tragédiái. Fordította Csengeri János. Budapest, 1903.
Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 8-adr. XIII és 397 l.

Bodnár Zsigmond, A Csokonai vita. — A cseh-német egyez-
kedés alkalmából. — Mi a nemzeti érzés? — Mi a bölcsészet? —
A házasság társ. védelme. — A nemi perversitás. Budapest, 1904.
Eggenberger-féle könyvkereskedés. 8-adr. 98 l. Ára 1 kor. 20 fill.

Benkó Imre, Az ináresi Farkas-család története. Nagykörső,
1903. 8-adr. 77 l.

Csiki Kálmán, Tacitus fönmaradt összes művei. Az eredetiből
magyarra fordította, a szerző életrajzával s műveinek ismertetésével
bevezette, jegyzetekkel s magyarázatokkal ellátta. — II-ik kötet:
Történetek. Agricola élete. Germania. Beszélgetés a szónokokról.
Budapest, 1903. Lampel Róbert. 8-adr. 333 l.

Dr. Császár Ferencz, Verseghi Ferencz élete és művei. Buda-
pest, 1903. Magy. Tud. Akadémia kiad. 8-adr. VI és 384 l.

Dr. Cserép József, A határidőszámítás a rómaiaknál (Érteke-
zések a nyelv- és széptudományok köréből XVIII. köt. 6. szám).
Budapest 1903. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 8-adr. 23 l. Ára 40 fill.

Debreczen és a szatmári béke. Adalékok Debreczennek a
Rákóczi-szabadságharcz korabeli történetéhez. A Komáromi-ház meg-
jelölése alkalmából kiadja a Csokonai kör. Debreczen sz. kir. város
könyvnyomdája, 1903. 8-adr. 32 l. Ára 20 fill.

Deák Ferencz beszédei. Összegyűjtötte Kónyi Manó. II. bőví-
tett kiadás 8-adr. Budapest, Franklin-társulat, 1903. *I. köt.* 1829—
1841. XV és 582 l. *II. köt.* 1842—1861. VIII és 643 l. *III. köt.*
1861—1866. IX és 802 l. *IV. köt.* 1866—1867. VIII és 518 l.

V. köt. 1867—1868. VII és 479 l. *VI. köt.* 1868—1873. VII és 434 l. Ára a teljes hat kötetből álló munkának 60 kor.

Fraknói Vilmos, Magyarország egyházi és politikai összekötései a római szent-székkal, III-ik kötet: A mohácsi vésztől Magyarországnak a török járom alól fölszabadulásáig. Budapest, 1903. Szt.-István-Társulat, 8-adr. X és 567 l. Ára 9 kor.

Jelentése (II.) a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának 1902—3. Budapest, 1903. Rigler József Ede, 8-adr. 67 l.

Kerekes György, Képes kereskedelem-történet, különös tekintettel Magyarországra. III. kiadás, 127 gazdaságtörténelmi képpel. Budapest, 1903. Atheneum. 8-adr. 188 l. Ára 2 kor. 40 fill.

Kalmár Antal dr. könyve, „Beksics Gusztáv történet- és közjog írása“ című elkobzott könyve második kiadása. Budapest, 1903. Rényi Károly kiadása. 8-adr. XXVII és 395 l. Ára 7 kor.

Keresztesy Sándor, Miskolcz színészetének története 1753-tól 1904-ig. Miskolcz, 1903. 8-adr. 200 l. Ára 2 kor.

Lemberger Armin dr., Toldi. Poetische Erzählung im zwölff Gesängen. Aus dem ungarischen des Johann Arany im Versmasse des originals übertragen von — Leipzig u. Frankfurt, Commissions-Verlag der Jaeger'schen Verlags-Buchhandlung, 1903. 8-adr. 142 l.

Manheim S. Márk, A magyar birodalom gazdasági újjáalakulása, vagy demokratikus irányú törekvések, különös tekintettel az „általános magyar nyugdíjintézmény“ életbeléptetésére. Budapest, 1903. Politzer Zsigmond és fia, 8-adr. 90 l. Ára 3 kor.

Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monografiája) — Gömör—Kishont vármegye. A Magyarország vármegyéi és városai állandó munkatársai központi bizottságának felügyelete alatt írták a Gömör—Kishont vármegyei helyi munkatársak. 14 műmelléklettel, 2 térkép, 15 autotipia és melléklet, továbbá 310 szövegkép. Budapest, 1903. Apollo Irod. Társaság, 8-adr. 677 l.

Morvay Győző, Galánthai gróf. Fekete János 1741—1803. (Magyar Történelmi Életrajzok XIX. évf. 2—3. füz.) Budapest, 1903. M. Tört. Társulat kiadása. 8-adr. 248 l.

Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Collegit et sumptibus ejusdem civitatis edidit Joannes Bapt. *Tkalčić*. — Vol IX. Libri fassionum seu funduales. a. 1384—1440. Zagrabiae 1903. 8-adr. XXXIII. és 382 l.

Dr. Ortway Tivadar, A pozsonyi káptalan történetéhez. Pozsony, 1903. 8-adr. 14 l.

Timon Ákos, Magyar alkotmány és jogtörténet, tekintettel a nyugati államok fejlődésére. II-dik bővített kiadás. Budapest, 1903. Hornyánszky Viktor, 8-adr. IX és 724 l. Ára 14 korona.

Vulkovszky Miklós, Emlékbeszéd: Deák Ferencz emlék- és jellemrajza. Munkács, 1903. 8-adr. 26 l.

